Пролог

Це є син мій першородний. Народжений на сьомому десяткові віку цього. Наркіс називається така собі квітка і такий собі юнак. Наркіс — юнак, котрий у дзеркалі прозорих вод при джерелі дивиться сам на себе і залюбився смертно в самого себе — є предавня притча із постарілого богослов'я єгипетського, що є матір'ю єврейського1. Наркісів образ благовістить це: "Пізнай себе!" Нібито сказав: чи хочеш бути задоволений собою і залюбитися в самого себе? Тоді пізнай себе! Поспитуй себе міцно. Атож! Як це можна залюбитися в невідоме? Не горить сіно, не захоплене вогнем. Не любить серце, не бачачи краси. Видно, що Любов є Софіїна дочка2. Де мудрість уздріла, там любов згоріла. Воістину, блаженна є самолюбність, коли вона свята; гей, свята, коли вона істинна, гей, кажу, істинна, коли знайшла та уздріла одну таку істину та красу. "Посеред вас стоїть, а ви й не знаєте".

Блажен муж, котрий знайде в домі своєму джерело втіхи і не жене вітри із Ісавом3, займаючись ловитвою по порожніх околицях. Дочка Сеулова Мелхола4, яка із отчого дому через вікно розкидала по вулицях позири свої, є мати і цариця всіх, хто туляється по окільних пустелях услід безпутного того мандрьохи, кого, як буйну скотину, зустрівши, зажене в дім пастир наш. Куди тебе біс жене? "Повернися в дім свій!"

Тії-бо Наркіси є буйні. А мій мудрий Наркіс амуриться вдома, за Соломоновою притчею: "Розумний праведник собі другом буде".

Коли хтось де прозрів у водах своєї тліні красу свою, той не в якусь зовнішність, не у тління свого воду, але в самого себе і в саму свою суть залюбиться. "Стежки свої посеред себе заспокоїш".

Наркіс мій справді палиться, розпалюючись вугіллям любові, ревнуючи, рветься, мечеться й мучиться, ласкаво дбає, печеться і мовить усіма мовами, але не про багато що, не про порожнє що, але о

собі, про себе і в себе. Печеться тільки про себе. Це єдине, що є йому в потребу. Нарешті весь, ніби лід, розтопившись од самолюбного полум'я, перетворюється у джерело. Авжеж! Авжеж! У що хто залюбився, в те перетворився. Кожен є тим, чиє серце в ньому. Кожен є тим, де серцем сам.

О мила моя любове, Наркісе! Тепер із повзучого червиська постав ти пернатим метеликом. Тепер ти воскрес-таки! Чому не перетворився в ручай чи потік? Чому не в річку чи море? Скажи мені! Відповідає Наркіс: "Не налягайте на мене, добре-бо я діло сотворив. Море із рік, ріка із потока, потоки із струмків, ручай із пари, а пара завжди при джерелі — суща сила і чад його, дух його і серце. Я що люблю? Люблю струмок і голову, джерело й начало, вічні струмені, що виточуються із серця свого. Море — це гній. Ріки минають. Потоки висихають. Ручаї щезають. Джерело вічно парою дихає, що оживлює й прохолоджує. Одне джерело люблю і зникаю. Все інше для мене стеч, сеча, підніжжя, тінь, хвіст..." О серце мирське! Чиста бездно! Джерело святе! Тебе одне люблю. Щезаю в тобі і перетворююся... Чуєте-бо? Те, що оспівує орленя орлиці, матері фіванської премудрості?5

Лицеміри і марновірники, чуючи це, спокушаються і огуджують. У джерело перетворитися? Як може це бути? Не нарікайте! Дуже легко тому, хто вірить, ясніше скажу: тому, хто пізнав у собі таку красу. "Пара-бо є вилиття сили Божої вилиття слави чистої Вседержителя".

Ліпше було б йому десь перетворитись у золото, чи в коштовний камінь, чи... Стривайте! Він знайшов найліпше. Він перетворюється у володаря всього живого, в сонце! Ба! Хіба сонце і джерело одне і те ж? Гей! Сонце ж є джерело світла. Джерело водне виточує струмені вод, напоюючи, прохолоджуючи, змиваючи бруд. Вогненне-бо джерело виточує проміння світла, просвічуючи, зігріваючи, омиваючи морок. Джерело водне водному морю початок. Сонце ж є глава вогненному морю. Але як це може статися, щоб людина перетворилась у сонце? Коли це неможливо, то чому вістить істина: "Ви є світло світу, тобто сонце".

О лицеміри! Не за лицем судіте, а за серцем. Гей! Сонце є джерелом. Бо хіба не може бути Божа людина сонцем? Сонце-бо не за лицем, а за джерельною силою є джерелом. Так і людина Божа, що виточує животворні струмені й проміння Божества випускає, є сонцем не за сонячним лицем, але за серцем. Кожен є тим, чиє серце в ньому: серце вовче — істинний вовк, хоч обличчя людське; серце боброве — є бобер, хоча вигляд вовчий; серце вепрове — є вепр, хоч вигляд бобровий. Кожен є тим, чиє серце в нім. Але лицеміри буцають рогами вперто. Чи ж може таке бути? Адже людині перетворитися у сонячне лице неможливо. Лице ж бо і серце — речі різні... Правильно, правильно судите! Я теж суджу: аж ніяк неможливо. Та і яка користь? Вид бобрів не творить вовка бобром. О глухі лицелюбці! Зважте на цей грім: "Плоть ніщо, дух животворить!".

І чи не знаєте ви того, що вид, лице, плоть, ідол є те ж саме, а також ніщо? Чи не знаєте, що світ цей є ідол поля Деїрського?6 Сонце ж боввану оцьому є лице його і золота голова його, а це марнота марнот! Даниїл7 не кланяється, а Наркіс не любить його. Світ є вулиця Мелхолина, блудниця вавилонська, біснувате море, а Даниїл та Наркіс у запалених цих пекельних водах побачили люб'язну свою любов. Яку? Росоносне джерело і справжнє сонце, як написано: "Доки дихає день", тобто сонце. "Де спочиваєш? Яви мені погляд твій!". "О добра мудрість є людині, а більше тим, котрі бачать сонце"8.

Подяка ж бо блаженному Богові. Це є невимовна його милість і влада, що зробила безкорисне неможливим, а можливе корисним. Нині мій Наркіс перетворився у справжнє, а не порожнє сонце. Запитання від лицемірів: "Що це? Виходить, що в одному сонці є два сонця?" Відповідь: "А де ваші вуха тоді, коли голосною трубою небеса проповідують: "У сонці поклади поселення своє?"

Бачите, що в золотій голові кумира вашого світу цього і у вавилонській цій печі9 живе і суботствує незаходимий наш світ і не ваше морочне, але наше сонце прославляється такою трубною піснею: "Джерело, що виходить і напоює все".

Але менше з тим, хай лицеміри мучаються в огненному їхньому, своєму озері. Самі ж з Ізраїлем перейдімо на той бік моря, за порадою Варуховою10: "Хто перейде на той бік моря і знайде премудрість? Там рай". Там амуряться Наркіси, котрі пізнали себе. Ось перший зустрічає нас улюблений Давид, співаючи пісню свою: "У тебе джерело життя. У світлі твоїм побачимо світ".

Залишаєтеся, лицеміри, з наявним вашим сонцем. Ми в поганому вашому сонці знайдемо нове і прекрасне таке: "Хай буде світло!". "Хай стане сонце! Й утвердиться сонце!"

Це за стіною і за межами вашими зустрічає нас, одягшись світлом вашим, наче ризою! Це проголошує нам: "Радуйтеся!". "Дерзайте! Мир вам! Не бійтеся! Я є світло! Я світло сонцевому кумиру і його світу". "Прагни, хай прийде до мене і хай співає!"

ЧУДО, ЯВЛЕНЕ У ВОДАХ НАРКІСОВІ

Скажи мені, прегарний Наркісе, чи щось побачив у водах твоїх? Чи хто явився тобі в них?

Відповідь. На водах моїх спливло Єлисейське залізо11. Уздрів я на полотні плоті моєї, яка протікає, нерукотворний образ, "що є сіяння слави отчої". "Поклади мене, як печатку, на м'язі твоєму"12. "Знаменується на нас світ". Бачу Петра вашого гавань: "Землю посеред води, словом Божим складену". Я бачу свого друга, Ісаїного цього: "Царя зі славою узріте, а очі ваші уздрять землю віддаля". Ворожбитка — плоть моя, явила мені мого Самуїла13. Його єдиного люблю, розтаю, зникаю і перетворююся. В іншому від єгипетського глянемо на єврейських Наркісів. Ось перший нас зустрічає: "Ревнуючи, поревнував по Господі Бозі..." Ось другий: "Душа моя зійде у слово твоє", тобто перетвориться. Ось ще тобі Наркіси: "Це все залишимо і вслід за тобою підемо". А Давид чи не істинний є Наркіс?14 "Зникне серце моє і плоть моя". "Зникнуть очі мої для спасіння твого". "Коли прийду і явлюся

обличчю твоєму?" А це чи не точнісінький Наркіс: "Світ мені розп'явся і я світу". "Не живу я, але живе в мені Христос". "Доки перетворить тіло смирення нашого..." "Бажаю розрішитися". "Мені-бо жити — Христос, а померти — набуток".

Як у джерелі обличчя людське, так в Ісаїних словах, начебто веселка у хмарі, видно цих Наркісів амур. "Буде Бог твій з тобою завжди, і наситишся, чого бажає душа твоя, і кості твої ожирніють і будуть, як сад напоєний і мов джерело, з якого не висякне вода, і кості твої проростуть, як трава, і розів'ються, і наслідять роди родів. І створяться пустелі твої вічними, і будуть основи твої вічні родам родів, і назвешся творителем загорожі, і стежку свою заспокоїш посеред себе"15.

РОЗМОВА [1-ША] ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи: Лука ,його Друг та Сусід

Лука. Вчора обідали ми обидва в мого брата, я і сусіда мій, знарошне задля неділі, аби побалакати про щось із Божого слова. Стіл був у саду. Нагоду до розмови подали слова, написані в альтанці, такі: "Той зітре твою голову, ти ж берегтимеш його п'яту".

Були при тім обіді двоє вчених: Навал та Сомнас16. Вони докладно розтлумачили ті слова на прохання брата мого. Я безсумнівно вірю, що Святе Письмо — райський харч та ліки моїх думок. Тому ганив себе за те, що не міг відчути у тих словах жодного смаку, хоча вони й солодкі.

Друг. Чому називаєш солодкими слова, не відчуваючи в них ніякого смаку?

Лука. Так само, як той, хто здаля дивиться на райські квіти, не чує їхнього запаху, а тільки вірить, що вони дихають чудовим якимось духом.

Друг. Слухай-но, брате. Хоч би ті квіти дихали під ніс, але все одно годі нам взнати їхній смак.

Лука. Чому? Хіба в нас немає голови та ніздрів?

Друг. Голови та ніздрів? Знай, що ми позбавлені в собі цілої людини і маємо сказати: "Господи, людини не маю..."

Лука. Хіба не маємо й не бачимо в собі людей?

Друг. А яка користь: мати, але не розуміти? Споживати, а смаку не чути?.. Коли хочеш знати, то відай, що ми так бачимо людей, гейби хтось показував тобі одну лише людську ногу чи п'яту, сховавши голову й усе інше тіло. А без голови взнати людину годі. Ти ж бо сам себе бачиш, але не розумієш і не тямиш себе. А не розуміти себе самого — це те ж таки, слово в слово, що згубити себе. Коли в твоїй хаті заховано скарб, а ти про те не знаєш, це все одно, слово в слово, що його нема. Отже, пізнати самого себе, і відшукати себе самого, і знайти людину — одне і те ж. Але ти себе не знаєш і не маєш у собі людини, в якої є очі й ніздрі, слух та інші відчуття; як же тоді можеш розуміти й знати свого друга, коли сам себе не розумієш і не маєш? Слухай, що каже істинна людина тому, хто хоче її знайти і пізнати: "Коли не пізнаєш себе саму, о добра в жонах, стань у п'ятах паств і паси козлиська свої біля пастирських поселень".

Лука. Як це? Адже я бачу руки, ноги і все своє тіло.

Друг. Нічого ти не бачиш і зовсім не знаєш себе.

Лука. Жорстокий твій задум й дуже колючкастий. Ніяк не можу його проковтнути.

Друг. Адже ж я казав, що годі тобі чути смак.

Лука. Так що ж я бачу в собі? Скажи, будь ласка.

Друг. А те, що бачиш у собі, те, що є ніщо, і нічого не бачиш.

Лука. Замучив ти мене. Як це не бачу в собі нічого?

Друг. Бачиш у собі саму землю. Але через те нічого не бачиш, бо земля і ніщо — це і є одне і те ж. Одна річ бачити тінь дуба, а інша — саме дерево. Бачиш тінь свою, просто кажучи, порожнечу свою і ніщо. А самого себе ти зроду не бачив.

Лука. Боже мій! Звідкіля такі дивні гадки?.. Ти ще наговориш, що в мене ні очей, ані вух немає.

Друг. Достеменно, я це вже давно сказав.

Лука. Як це? Хіба очі мої не очі, а вуха не вуха?

Друг. Спитаю ж і я тебе. Скажи, тіло твоє і п'ята — одне і теж?

Лука. П'ята моя — остання частина в тілі, а голова — початок.

Друг. Так само і я тобі відповідаю, що це твоє око — липше п'ята чи хвіст іншого твого ока.

Лука. Де ж воно, те найточніше око, головне й початкуюче?

Друг. Я ж казав, що ти лише свій хвіст бачиш, а голови не знаєш. А чи можна пізнати людину з однієї її п'яти? Так само, як не бачиш ока свого, окрім останньої його частини, так і вуха, і твого язика, і рук, і ніг своїх ніколи не бачив, ані всіх інших частин цілого твого тіла, окрім останньої частини, що зветься п'ята, хвіст а чи тінь... Тож хіба можеш

сказати, що знаєш самого себе? Ти сам себе згубив. Немає в тебе ані вух, ані ніздрів, ні очей, ні цілого тебе, окрім лише самої тіні.

Лука. Пощо звеш мене тінню?

Друг. Тому що ти загубив єства свого суть, а в тілі своєму спостерігаєш п'яту чи хвіст, проминаючи свою точність, і загубив свою основу.

Лука. Але чому ти звеш мої частини тіла хвостом?

Друг. А тому, що хвіст остання частина, вона йде за головою, а сама нічого не започатковує.

Лука. Мучаєш ти мене, люб'язний друже. Може, воно й так, як ти мовиш. Але ти, знищуючи мої гадки, своїх думок не подаєш.

Друг. Послухай, душе моя! Я й сам визнаю, що точно не знаю. А коли тобі не подобаються мої гадки, то побалакаємо відвертіше. Адже ти без сумніву знаєш, що зване нами око, вухо, язик, руки, ноги і все наше зовнішнє тіло само по собі ніяк не діє і є ніщо. Воно все підпорядковане нашим думкам. Думка, володарка його, перебуває у безперервнім хвилюванні день і ніч. Це вона розмислює, радить, робить визначення, приневолює. А зовнішня наша плоть, як загнуздана худоба чи хвіст, мимоволі йде за нею вслід. Отож думка — головна й середня наша точка* . Звідси вона зчаста й серцем зветься. Відтак, не зовнішня наша плоть, але наша думка — головна наша людина . В ній ми й перебуваємо. А вона є нами.

Лука. Ось. Цьому вірю. Примітив, що коли я (відтепер почну себе думкою називати) вбік скерувався, тоді без мене моє око нічого того, що поблизу, бачити не може. Що ж воно таке, око, коли бачить не може? Ти його гарно назвав не оком, а тінню справжнього ока або хвостом** . Дякую, що ти мені мене знайшов. Слава Богу! Я тепер очі, вуха, язика,

руки, ноги і все маю. Згубив я старе, а знайшов нове. Прощай, моя тіне! Вітаю тебе, бажана істино! Будь мені обітованою землею. Досить мені бути рабом. Та я про це ніколи й не думав. Авжеж! Люблю цю гадку. Будь ласка, підтверди мені те. Хочу, щоб воно було нерушне.

Друг. Прошу, не поспішай! Хто швидко приліплюється до нової гадки, той скоро й відпадає. Не будь легковажний. Випробовуй обережно кожне слово, водночас давай місце йому в своєму серці. Я і сам цю думку невимовне люблю. І бажаю, щоб вона навіки була твоєю, щоб серце й думка у нас була одна. І солодшого за це нічого не може бути. Але, будь ласка, спершу розжуй гарненько. Потім у радості і в простоті серце приймай. Простий будь! Але будь при тому й обережний. Коли моя гадка тобі подобається, то знай, що вона не моя вигадка є. Глянь на Єремію, в главі 17-й, вірш 917.

Лука. Боже мій! Побачу я самого Єремію, коли думку його побачу. Але, будь ласка, точні його слова...

Друг. Ось вони: "Глибоке серце в людині, більше всіх і людина є, і хто пізнає її". Коли тепер очі й вуха маєш, приміть! Чи відчуваєш?

Лука. Відчуваю, друже мій. Пророк називає людиною серце.

Друг. А що, крім того, помічаєш?

Лука. Те, що притаєна думок наших безодня і глибоке серце — одне і те ж. Але дивно! Як це можливо, що людиною є не зовнішня чи крайня її плоть, як люди вважають, але глибоке серце або думка його, вона-бо найточнішою є людиною та головою. А зовнішня її подоба є ніщо інше як тінь, п'ята і хвіст.

Друг. Ото бачиш? Уже починаєш відпадати. Легко ти спочатку повірив. Через це швидко стала вичерпуватися віра твоя. Що раптово запалюється, те раптово й загасає. Але тверде діло з твердістю

укріплюється, тому що рада не буває без повільності. Ах, земля є прилиплива! Не так відразу можна вирвати ногу із клейких плотських гадок. Вони-бо, у нас укоренившись, називаються повір'ям. Плотського нашого життя плотська думка є початком і джерелом, по землі повзе, плоті бажає, брудну нашу п'яту спостерігає і береже око серця нашого, раду нашу... Але хто нам зітре голову зміїну? Хто виколе воронові око, що оперився в ніч? Хто нам знищить плоть? Де Фінеес18, що пронизує блудницю? Де ти, мечу Єреміїн, що спустошує землю?.. Але знайшов Бог мудрого супроти мудрого, змія на змія, сім'я супроти сімені, землю замість землі, рай замість пекла. Замість мертвого живе, замість брехні свою правду... Ось! Спаситель твій іде, маючи з собою воздаяння.

Лука. Говори, будь ласка, ясніше, нічого не розумію.

Друг. Але хто смак може чути, не маючи віри? Віра — світло, що в темряві бачить, страх Божий, що пронизує плоть, міцна, наче смерть, любов Божа — ось єдині двері до райського смаку. Чи можеш повірити, що найчистіший дух весь попіл твоєї плоті містить?

Лука. Вірю. Але сам відчуваю слабкість віри моєї... Допоможи, коли можеш, видертися із бруду невір'я. Признаюся, що це слово віра у брудних моїх вустах бачиться як один лише звичай, а смаку в ній ніякого не чую.

Друг. Принаймні знаєш, куди дивиться віра.

Лука. Знаю, що треба вірити в Бога. А більш нічого сказати не можу.

Друг. О бідний і безплідний чоловіче! Знай же, що віра дивиться на те, чого порожнє твоє око бачити не може.

Лука. Що за порожнє око?

Друг. Уже казали, що вся плоть — пусте.

Лука. Нехай. Я в цілій піднебесній не бачу нічого іншого, окрім видимості, чи, як ти сказав, плотності чи плоті.

Друг. Через це ти невірний язичник та ідолопоклонник.

Лука. Як це ідолопоклонник, коли вірую в єдиного Бога?

Друг. Як же віруєш, коли окрім видимості нічого не бачиш? Адже віра порожню видимість зневажає, а опирається на тому, що в пустім головою, силою є й основою та ніколи не гине.

Лука. Отож іншого ока треба, щоб уздріти ще й невидимість?

Друг. Скажи ліпше так, що потрібне тобі істинне око, щоб бачити ще й невидиме. А старе твоє око нікуди не годиться. Пусте твоє око дивиться в усьому на пустош. Але коли б ти мав у собі істинну людину, міг би її оком в усьому побачити істину.

Лука. Як же цю людину нажити?

Друг. Коли пізнаєш, то й дістанеш її.

Лука. А де ж вона?.. Та спершу скажи: чому ти говорив про віру, а тепер про око?

Друг. Істинна віра й око — одне й те ж.

Лука. Як це?

Друг. Так, що істинна людина має істинне око, яке, минаючи видимість, через те, що бачить під нею новість і на ній спочиває, тому й зветься вірою. А вірити чи покладатися на щось, як на тверду основу, — все те саме.

Лука. Коли знаходиш у мені два ока, то і дві людини.

Друг. Звісно.

Лука. Досить і однієї. Навіщо дві?

Друг. Поглянь на це дерево. Коли цього дуба не буде, чи стоятиме тінь?

Лука. Але ж я не тінь. Я твердий корпус маю.

Друг. Ти-бо тінь, тьма і тлінь! Ти сон істинної твоєї людини. Ти риза, а він тіло. Ти привиддя, а він у тобі істина, ти-бо ніщо, а він у тобі сутність. Ти бруд, а він твоя краса, образ і план, не твій образ і не твоя краса, оскільки не від тебе, а тільки в тобі й утримує, о пороху і ніщо! Але ти його доти не пізнаєш, доки не признаєшся з Авраамом до того, що ти земля і попіл. А тепер їж землю, люби п'яту свою, повзай по землі, О сім'я зміїне, о тіне безбутня! Прийде обіцяний Богом той день, в який благословенне чистої душі слово знищить лукаву твою раду так: "Той зітре твою голову".

РОЗМОВА 2-ГА ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи: Клеопа, Лука і Друг

Клеопа. Правду кажеш. Однак пан Сомнас хоч який багатомовний, я в ньому смаку не відчуваю. Ходімо знову до нашого Друга, слова його їдкі, але не знаю, — якось приємні.

Лука. А ось він і сам до нас.

Друг. Тіне мертва! Здоровлю вас!

Лука. Здрастуй! Думка! Дух! Серце! Адже це твоя людина? Переказали ми думки твої нашим книжникам. Вони сказали, що маєш ти свою гадку в натурі показати.

Друг. Що це значить, в натурі показати?

Лука. Я цього не знаю.

Клеопа. Як цього не знати? Треба показати, що не тільки в самій людині, але і в інших живих істотах невидимість первенствує.

Лука. Саме так. За тим хотіли до тебе йти.

Друг. А ви цього досі не знаєте?

Лука. Звичайно, маєш ти доказати.

Друг. Чи вірите, що є Бог?

Лука. Його невидима сила все наповнює і всім володіє.

Друг. То чого ж ти ще вимагаєш? Ти уже сам доказав.

Лука. Як доказав?

Друг. Коли говориш, що невидима сила все наповнює і всім володіє, то чи не все одно, якби сказати, що невидимість у живих істотах первенствує? Ти уже сам назвав невидимість головою, а видимість хвостом у цілому Всесвіті.

Лука. Тоді візьми щось із усього Всесвіту в приклад для вияснення.

Друг. Я тобі усе підсоння і всі Коперникові світи подаю. Візьми із них, що хочеш. Ащо кажете — показати в натурі, то треба було б сказати: поясни нам притчами чи прикладами та подіб'ями те, що людина складається не із зовнішньої своєї плоті та крові, але думки і серце її — ось істинна людина. Поглянь на стіну оцю. Що на ній бачиш?

Лука. Бачу намальованого чоловіка. Він стоїть на землі, розчавивши ногою змііїну голову.

Друг. Отже, живопис бачиш?

[Лука]. Бачу.

Друг. Скажи ж, що живописом вважаєш? Чи фарби, чи поданий фарбами малюнок?

Лука. Фарба є не що інше як порох та пустош; малюнок же чи пропорція та розташування барв — ось сила. А коли цього нема, то фарба під той час — бруд і пустош сама.

Друг. Що ж іще при цьому живопису бачиш?

Лука. Бачу приписані із Біблії слова. Слухайте! Стану їх читати: "Мудрого очі — в голові його. Очі ж безумних — на кінцях землі"19.

Друг. Ну! Коли хтось фарбу на словах бачить, а письмен прочитати не може, як тобі здається? Чи ж бачить такий письмена?

Лука. Він бачить оком плоті найостаннішу пустош чи барву в словах, а самих фігур у письмі не розуміє, саму п'яту бачить, не голову.

Друг. Правильно розсудив. Отож коли бачиш на старій церкві в Охтирці цеглу, вапно, а плану її не тямиш, як гадаєш: чи побачив ти і чи пізнав її?

Лука. Аж ніяк! Таким чином саму лишень крайню та останню зовнішність бачу в ній, яку й худоба бачить, а оскільки симетрії її чи пропорції та розміру, який усьому матеріалові зв'язок та голова є, не розумію в ній, то і її не бачу, не бачачи її голови.

Друг. Добрий твій суд. Скинь же тепер на рахівницю всю суму.

Лука. Як?

Друг. А ось так! Що у фарбах малюнок, те ж таки у письменах є фігурою, а в будові планом. Але чи відчуваєш, що всі ці голови, як малюнок, так і фігура, і план, і симетрія, і розмір є ніщо інше як думки?

Лука. Здається, що так.

Друг. Так чому не збагнеш, що в інших живих істотах невидимість первенствує, не тільки в людині? Те саме можна розуміти про трави і дерева і про все інше. Дух усе на все виліплює. Дух і утримує. Але наше око п'яту бачить і на останній зовнішності пробуває, минаючи силу, початок і голову. Отже, хоча б ми одне без душі тіло були, то і в самий той-таки час ще не досить самі себе розуміємо.

Лука. Чому?

Друг. Тому, що, шануючи в тілі нашому зовнішній прах, не підіймаємося думкою у план, який утримує слабкий цей порох. І ніколи смаку не відчуваємо у словах цих Божих, що вивищує повзуче по землі наше поняття до пізнання істинного нашого тіла, а саме: "Не бійся, Якове! Це на руках моїх написав стіни твої..." Але ступімо ще вище.

Клеопа. Ми вище ступати не хочемо, а сумнів маємо. І бажаємо гарненько взнати те, що називаєш істинним тілом. Нам дивно, що...

Друг. Що ж дивного? Чи не Бог усе втримує? Чи не сам він голова і все в усьому? Чи не він істиною в пустоші, істиною і головною основою в нікчемному поросі нашому? І як сумніваєшся про точне вічне й нове тіло? Чи не гадаєш розшукати щось таке, де Бог не правив би за голову і замість початку? Чи ж бо може щось мати буття своє поза ним? Чи не він є всьому буттям? Він у дереві істинним деревом, у траві травою, в музиці музикою, в домі домом, у тілі нашому порошному новим є тілом і точністю чи головою його. Він усім є в усьому, тому що істина є Господня. Господь же, Дух і Бог — це одне і те ж. Він один дивне в усьому і нове в усьому робить сам собою, і істина його в усьому навіки пробуває; все ж інше, вся крайня зовнішність не що інше, тільки тінь його, і п'ята його, і підніжжя його, і його ветха риза... Але "мудрого очі його в голові його, очі ж безумних — на кінцях землі".

РОЗМОВА 3-ТЯ ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи: Клеопа, Філон, Друг

Клеопа. Ах, перестань, будь ласка! Не сумнівайся. Він людина добра і нічиєю не бридиться дружбою. Мені твоє добре серце відоме, а він нічого, крім цього, не шукає.

Філон. Я знаю багатьох учених. Вони горді. Не бажають і говорити з поселянином.

Клеопа. Будь ласка, докажи.

Друг. Про що у вас суперечка?

Клеопа. Ба! А ми навмисне до тебе... Ось мій товариш. Будь ласка, не прогнівись.

Друг. За що? "Людина дивиться на лице, а Бог зрить на серце". А де Лука?

Клеопа. Не може збагнути твоїх речей. Він приліпився до Сомнаса при учорашній розмові, а нам твої новинки милі.

Друг. Про що йшлося?

Клеопа. Пам'ятаєш, Філоне?

Філон. Пам'ятаю. Була мова про прірву.

Клеопа. А-а! Ось слова: "І тьма поверх прірви".

Філон. По тому суперечка була про старі та нові міхи і про вино.

Клеопа. Один сперечався, що прірвою називається небо, на якому плавають планети, а пан Навал кричав, що справжня бездна є великий океан; один клявся, що так позначається жона, а інший тлумачив учення і так далі, і так далі.

Друг. Коли хочемо виміряти небо, землю та моря, маємо спершу виміряти самих себе з Павлом власною нашою міркою. А коли нашої всередині себе мірки не знайдемо, то чим мірятимемо? А не змірявши себе спочатку, яка користь знати міру в інших живих істотах? Та й чи можна? Чи може сліпий у себе вдома стати зрячим на базарі? Чи можна знайти міру, не зрозумівши, що таке є міра? Чи можна міряти, не бачачи землі? Чи можна міряти, не бачачи голови її? Чи ж можна побачити голову та силу її, не знайшовши і не збагнувши своєї у самому собі? Голова головою, а сила розуміється силою.

Клеопа. Чи не можеш говорити простіше?

Друг. Виміряти чи взнати міру — одне і те ж. Коли б ти довжину чи ширину церкви виміряв сажнем чи вірьовкою, як тобі здається: чи не взнав би ти міру її?

Клеопа. Не думаю. Я б тільки взнав простір її матеріалів, а справжню її міру, що складає матеріали, тоді взнаю, коли пізнаю план її.

Друг. Через те, хоч би ти всі Коперникові світи переміряв, не взнавши плану їх, який усю зовнішність утримує, то нічого із того не було б.

Клеопа. Гадаю, що як зовнішність є порожня, так і мірка її.

Друг. Але хто може взнати план у земних та небесних просторних матеріалах, що пристали до вічної своєї симетрії, коли її раніше не міг доглянути в мізерній плоті своїй? Цим планом все на все створено чи зліплено, і ніщо не може триматися без нього. Він усьому матеріалові ланцюг і вірьовка. Він-бо є рука права, перст, що утримує весь порох, і п'ядь Божа, що виміряла всю тлінь і самий мізерний наш склад. Слово Боже, поради і думки його — це і є план, що по всьому матеріалу у Всевсесвіті нечуттєво простягається, що все складає і виконує. Це і є глибина багатства та премудрості його. І що може просторіше розлитися, як думки? О серце, бездно всіх вод та небес ширша!.. Яка ти глибока! Все охоплюєш і складаєш, а тебе ніщо не вміщує.

Клеопа. Правду сказати, пам'ятаю таке Єреміїне слово: "Глибоке серце чоловіку, більше всіх і людина є".

Друг. Оця людина складає все! Вона-бо утверджує твої плотські руки й ноги. Вона голова й сила очей твоїх та вух. А коли їй вірити можеш, "не потемняться очі твої і не зітліють вуста твої навіки-віків".

Клеопа. Вірю й примушую серце своє до послуху вірі. Але чи не можна мене хоч трохи покріпити? Прошу не гніватися. Чим вище в поняття невидимості ввійду, тим міцніша буде віра моя.

Друг. Праведно вимагаєш, через те, що Бог від нас ні молитов, ні жертв прийняти не може, коли ми його не пізнали. Люби його і наближайся до нього завжди, серцем і пізнанням наближайся, не зовнішніми ногами й вустами. Серце твоє є голова зовнішностей твоїх. А коли голова, то сам ти є твоє серце. Але коли не наблизишся і не співпряжешся із тим, хто є твоїй голові головою, то залишишся мертвою тінню і трупом. Коли є тіло над тілом, тоді є й голова над головою і вище старого нове серце. Ах, чи не соромно нам і чи не жаль, що Бог суду собі від нас просить та й не дістає?

Клеопа. Чи ж можливо? Як це?

Друг. Суперники його — ідоли й кумири. Їх-бо, сидячи на суді, виправдовуємо.

Клеопа. Жахлива образа! І її я не розумію.

Друг. Не розумієш? Ось сам будеш зараз суддею супроти нього.

Клеопа. Боюся. Але, будь ласка, підкріпи мені моє невір'я про безсмертне тіло. Любі мені твої слова такі: "Не стемніють очі твої..."

Друг. Ну, скажи мені, коли б твоє зовнішнє тіло чи худоб'яче через тисячу літ неушкоджене було, чи любив би ти плоть свою?

Клеопа. Цього не може статися. А коли б сталося, годі не любити.

Друг. Знай отож, що ти ще самого себе не взнав.

Клеопа. Принаймні знаю, що тіло моє на вічному плані засноване. І вірю таким обіцянкам Божим: "Це на руках моїх написав стіни твої".

Друг. Коли б ти в будові якогось дому план взнав і силу стін його, чи досить того для досконалого пізнання того дому?

Клеопа. Не думаю. Треба, здається, ще знати і те, для яких рад чи справ цей дім побудовано, чи бісам у ньому жертву приносять, чи невидимому Богові, чи це розбійницьке житло, чи ангельське поселення?

Друг. І мені здається, що не досить розумієш, наприклад, глиняну посудину, коли розумієш одну її фігуру, з'явлену з болота, а не відаєш: чистим чи нечистим наповнена вона лікером чи питтям.

Клеопа. Тепер розумію, що тіло моє є якраз те, що стіни храму, або те, що в посудині череп'я. А серце й думки мої те, що у храмі жертвоприношення, або те, що в посудині вода. А оскільки стіни дешевші жертв, бо вони для жертв, а не жертви для стін, і череп'я для води, а не вода для посудини, так і душа моя, думки і серце є ліпші мого тіла.

Друг. Але скажи мені, коли б ті чудові стіни розвалилися, чи загинули б вони? Чи пропала б та посудина, коли б її фігурне череп'я розбилося?

Клеопа. Тьху! Це і дитя розуміє. Звичайно, вона не ціла, коли...

Друг. Не радій-бо, мій Ізраїлю, і не веселися. Заблудив ти від Господа Бога твого. Хіба не чув ти від пророків ніколи, що Бог суд має із суперником своїм — землею?

Клеопа. Та хто може його судити?

Друг. Хто неправедного виправдав, без сумніву образив невинного. А виправдать обох аж ніяк не можна. Такий ото суддя, як ти, був Єфрем20, якого дехто з пророків називає голубом безумним21, позбавленим серця. Та й не дивно, бо як оповідає той-таки пророк, подібно до печі, вогнем розпаленої, так усі судді пристрастю до видимості розпалилися, що всі наставники із землею зляглися, і не було жодного, котрий був би приятелем Богові.

Клеопа. Змилосердься. Скажи, який я суд виніс супроти Бога?

Друг. Так! Ти, залюбившись у землю, віддав їй судом своїм те, що єдино Богові належить.

Клеопа. Не розумію.

Друг. Слухай! Голуб темноокий! Чи не Божа то є сила? Чи не Господня кріпость?

Клеопа. Та хто ж про це сперечається?

Друг. Як же ти осмілився сказати, що при розбитті череп'я посудина пропала? Посмів посудину утвердити на поросі, а не на Бозі? Яка твердість може бути в тому, котре щохвилини підлягає розвалу та змінам? Чи не Божий невидимий перст утримує у стінках порох? Чи не він голова у стінках? Чи не вічна стіна, коли головне її начало вічне? Як же ти посмів, знищивши голову, возвеличити хвоста, присудивши тлінню безпошкодженість, пороху — твердість, кумиру — Божество, тьмі — світло, смерті — життя! Ось нечестиві на Бога суд і рада! Ось лукавого змія око, що любить п'яту, а не голову Христа Ісуса! "Адже є все у всьому..." Чи ж не ти сказав, що годі не любити тлінного тіла, коли б воно через тисячу літ неушкоджене було? І як можеш сказати, що ти принаймні пізнав своє тіло? Та й чому хвалишся цими Божими милостивими словами? "Це на руках моїх написав стіни твої і переді мною є ти завжди". Чи може тлінь стояти завжди, тобто вічно? Чи може

недостойне чесним бути, а тьма світлом і зло добром? Чи не все одно — увіритися порохові ніг твоїх чи покластися на срібного кумира? Все те тьма і смерть, що минуще. Дивися на земельність плоті твоєї. Чи віриш ти, що в цьому твоєму поросі сховано скарб, тобто таїться в ньому невидимість і перст Божий, що прах цей твій і весь твій порох утримує?

Клеопа. Вірю.

Друг. Чи віриш ти, що він є голова, і першопочаткова основа, і вічний план твоєї плоті?

Клеопа. Вірю.

Друг. Ах, коли б ти вірив, ніколи б не говорив, що тіло твоє пропадає, коли розсипається порох твій. Бачиш у собі тільки одне скотське тіло. Не бачиш тіла духовного. Не маєш жезла та духу до подвійного розділення. Не відчуваєш смаку в тих Божих словах: "Коли відведеш чесне від недостойного, наче вуста мої будеш..."

Клеопа. Незрозуміле мені те, яким чином присудив я кумиру божество, а життя тому, що мертве? Чув я, що погиблий є той, що називає світло тьмою, а гірке солодким.

Друг. Не дивуйся, душе моя! Усі ми любопрахи. Хто тільки залюбився у видимість плоті своєї, не може не ганятися за видимістю в усім небеснім та земнім просторі. Але чому він її любить? Не через те, що вбачає у ній світлість та приємність, життя, красу та силу?

Клеопа. Звичайно, тому.

Друг. Чи ж не все одно — шанувати ідола за живе й присудити йому життя, а тому вмерти належить. Мені здається, це все одно, що гірке вважати солодким і дати суд такий, що медова солодкість належить до жовчі. Та чи можна жовчі солодкість присудити, не образивши меду?

Ось у який спосіб усі збираємося на Господа і на Христа його! Він кричить: "Моя кріпость та сила! В мені шлях, істина та життя!" А ми судимо, що все це належить до зовнішньої плоті і до плотської зовнішності. І цей суд наш безсумнівно підтверджуємо таким же життям нашим перед людьми.

Клеопа. Бачу тепер вину свою. І жахливо дивуюся, що за тьма наші очі покрила? Скільки пророки голосять: "Дух, дух! Бог! Бог!" Будь-яка зовнішність є трава, тінь, ніщо, а ми нарікаємо, тужимо, коли плоть наша в'яне, слабкішає і порох переходить до пороху. Чи ж можна відшукати упертішу і жорсткошийнішу нещасливість?

Друг. Цьому і я часто дивуюся. Тепер, гадаю, розумієш, що то за суд, що його так ревно і єдино вимагає Бог через пророків. І як можемо дати добрий суд меншим своїм братам, образивши першорідного брата — Христа Ісуса? Він перший сирота, бо всі його залишили; він перший жебрак, бо все від нього забрали. Всі за тьмою, залишивши світло, пішли, побігли.

Клеопа. Але звідкіля у нас це прокляте сім'я народжується? Коли земля проклята, тоді й любов до неї також.

Друг. Добре думки звеш сім'ям. Сім'я є початком плодів. А порада в серці — голова наших справ. Але оскільки серце наше є точною людиною, то й видно, кого премудрість Божа називає сім'ям і чадами змііними. Ці люди люблять землю, а вона є п'ята, і підніжжя Боже, і тінь. Через це нічим вони не ситі. Блаженний, коли в чийомусь серці проклята ця голова розчавлена. Вона-бо виводить нас у горесті, а нам [здається, що] у гадані солодкості. Але звідкіля цей змій у серці зароджується? Це ти питаєш?

Клеопа. Хочу знати.

Друг. А звідкіля лихе сім'я на грядках городніх? Повно скрізь усіляких рад. Не вбережешся, щоб не народжувалось. Але що робити? Сину! Бережи серце своє! Стань на сторожі із Авакумом22! Знай себе. Оглянь себе. Будь у домі своєму. Бережи себе. Чуєш? Бережи серце.

Клеопа. Та як же себе берегти?

Друг. Так, як ниву. Виполюй чи викорінюй і виривай усіляку раду лукаву, все лихе сім'я змііне.

Клеопа. А що це рада лукава та сім'я змііне?

Друг. Любити й виправдовувати в кожному ділі порожню зовнішність чи п'яту.

Клеопа. Скажи простіше.

Друг. Не вір, що рука твоя зігниє, а вір, що вона вічна у Бозі. Сама тінь її гине, [не істинна рука]. Істинна ж рука, як і істина, є вічна, тому що невидима, а невидима тому, що вічна.

Клеопа. Ці думки чудні.

Друг. Звичайно, нові. Коли ж зміст твоєї руки присудиш плотській тіні, [а не Божій невидимості], тоді будеш старим міхом, надутим безоднею непросвічених думок доти, доки не зможеш сказати: "Бо Бог, що звелів був світу засяяти з темряви, у серцях наших засяяв..."23 А це вчиниться при створенні нового неба й землі. "Бо ось я створю нове!" — каже Господь (Ісая, [65 — 17]).

РОЗМОВА 4-ТА ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи: Лука, Клеопа, Філон, Друг

Лука. Тому дуже не мале діло: пізнати себе.

Друг. Один труд у цих обох — пізнати себе і збагнути Бога, пізнати і збагнути точну людину, весь труд і оману від її тіні, на якій усі зупиняємося. Адже істинна людина та Бог є те саме. І ніколи ще не бувала видимість істиною, а істина видимістю, але завжди в усьому таємна є і невидима істина, тому що вона є Господня. А Господь і Дух, що плоті та кісток не має, і Бог — все це одне. Адже ти чув речі істинної людини. Коли-бо не пізнаєш себе, о добра жоно, тоді паси козлів своїх біля пастуших куренів. Я-бо тобі не чоловік, не пастир і не пан. Не бачиш мене через те, що себе не знаєш. Піди геть з очей моїх і не являйся! Та й не можеш бути переді мною, поки добре себе не збагнеш. Хто себе знає, той один може заспівати: "Господь пасе мене..."24

Клеопа. А ми з останньої розмови маємо певний сумнів.

Друг. Коли річ іде про важливе діло, то й не дивно. Але що за сумнів?

Клеопа. Перше: ти казав, що людина, залюблена у видиму плоть, через те женеться за видимістю, бо у ній бачить світлість і приємність, життя, красу та силу.

Друг. А ви як думаєте?

Клеопа. Нам здається, це через те, що не може вірити у перебування невидимості й гадає: тільки те має своє буття, що своїми плотськими руками може промацати і яке в тлінних його очах бовваніє. Однак і він сам зрозуміти може і цілковито знає: все те минає, що він любить. Тому він і плаче, коли воно його залишає, міркуючи, що вже воно зовсім пропало, так само, як дитя плаче через розбитий горіх, не розуміючи, що горіхова сутність не в шкаралущі його, а в зерні, схованім під шкіркою, від якого і сама шкурка залежна.

Друг. Це цілковита правда; був би дуже дурний хлібороб, коли б тужив за тим, що на його ниві пшеничне стебло в серпні місяці почало сохнути і старіти, не зважаючи, що в малім зачиненім зерні сховалася й нова солома, яка весною вийде назовні, а вічне й істинне своє пробуття невидимо зачинила у зерні. Але чине все одно: прикладати соломі силу її та сутність, а не голові чи зерну, і не вірити чи й не згадувати про пробуття зерна. Для того ж ото (наприклад) суддя присудив двоюрідному братові владу і силу у спадку, бо впевнений, що рідного спадкоємця живого нема. А це і є той нечестивий суд, про який в останній розмові йшла у нас мова.

Клеопа. Другий сумнів. Я сказав, отже, так і пам'ятаю таке Єреміїне слово: "Глибоке серце людині, більше всіх, і воно-бо є істинна людина". А ти до цих слів додав таке: "Ось ця людина й має в собі все" та інше.

Друг. У чому ж сумнів?

Клеопа. Я безсумнівно розумію, що всі зовнішні наші члени тримають у серці сховану сутність свою, як пшенична солома утримується у своєму зерні. Вона, висохши та постарівши, то зачиняється, гниючи, у зерні, то знову назовні через зелень виходить і не вмирає, бо обновлюється і ніби змінює одежу. Але оскільки на всіх без винятку людях бачимо зовнішні частини, котрі свідчать про своє зерно, тобто що кожен з них має і серце, яке (так Божий пророк навчає) є точною та істинною людиною, а це велике діло, — то що це буде? Чи всім бути істинною людиною? І яка різниця між добрим мужем та злим?

Друг. Не так! Відведи думки свої на час від людини і подивися на іншу природу. Не кожен горіх і не будь-яка солома із зерном.

Клеопа. Жахливе видовище!

Друг. Не бійся! Знаю, ти, озирнувшися на людей, жахнувся. Але ж бачиш, що це в природі не нове. Досить того водиться в земляних

плодах і в деревних. Але ніде більше не буває, як у людях. Вельми той рідкісний, хто зберіг серце своє чи, як на загал говорять, спас душу свою. А як навчив нас Єремія, і йому віримо, що істинною людиною є серце в людині, а глибоке серце, одному лише Богові пізнаванне, є ніщо інше як неомежена безодня наших думок, просто сказати: душа — це справжнє єство, і суща справжність, і сама есенція (як кажуть), і зерно наше, і сила, в якій тільки і є життя та існування наше, а се з неї ми є мертва тінь, отож і видно, яка непорівняна втрата згубити себе самого, хоч би хтось заволодів би всіма Коперниковими світами. Але ніколи й цього не було б, коли б намагалися люди зрозуміти, що значить людина, що це — бути людиною, тобто коли б самих себе пізнали.

Клеопа. Ах! Не можу цього збагнути, тому що в кожного свої думки і необмежені прагнення, як блискавка, в безмірні відстані розкидаються, жоден простір їх не вміщає і жоден час не приспить, одному лише Богові відомі.

Друг. Перестань! Не так воно є. Правда, важко з'явити, що лихі люди серце своє, тобто самих себе загубили. І хоч між нами у першій розмові сказано, що хто себе не пізнав, той тим самим згубився, однак для ліпшої певності ось тобі голос Божий: "Послухайте мене ті, що згубили серце, він далеко від правди".

Клеопа. Ах, ми цьому віримо. Але як вони згубили? Адже і в них думки також плодяться і розливаються. Чого вони собі не уявляють? Цілий світ їх умістити не може. Ніщо їх не задовольняє. Одне за другим пожирають, ковтають і не насичуються. Тож чи не бездонна безодня їхнє серце? Ти сказав, що серце, думки і душа — все це одне. Як же вони згубилися?

Друг. Чого досягти не можемо, не спитуймо. Примусити себе треба і дати місце в нашому серці згаданому Божому словові. Коли його благодать повіє на нас, тоді нам усе простим і прямим здасться. Зчаста мине розуміємо найменших дрібниць. А людина — це є маленький світик, і так важко силу його взнати, як нелегко у всесвітній машині

початок віднайти; затверділа наша нечулість, і узвичаєний смак є причиною нашого убозтва. Розкладай перед сліпим усе, що бажаєш і скільки бажаєш, але все те для нього дурниця. Він може обмацати, а без доторку нічого не втямить.

Скільки разів чуємо ми [про воду й повітря]. Чи не на повітря спираються пташки? Воно твердіш од заліза. Однак дерев'яну стіну кожен швидше помітити може. А повітря вважають за порожнечу. Чому? Тому, що воно не таке примітне. Стіну швидше обмацаєш. Швидше різноманітні фарби вбачиш. А повітря не таке позначне, одначе міцніше заліза й каменю. А потрібне настільки, що й дихнути без нього годі. От ми в дрібницях помиляємося: і найслабшу речовину за дійсне пошановуємо. Чому? Тому що стіна грубша і для наших очей густіше бовваніє, як уже мовлено, а повітря притаємнене, і здається, що в ньому жодної сили немає, хоч воно кораблі гонить і моря зрушує, дерева ламає, гори крушить, скрізь проникає і все з'їдає, саме цілим залишаючись. Бачиш, що природа не така, як ти мислиш. У ній те сильніше, що непоказніше. А коли щось настільки заслонене, що його ніякими чуттями не торкнеш, у тому найбільша прихована сила . І коли ми в повітря майже відмовляємося вірити і маємо його за ніщо, начебто в природі його не існує, хоч воно шумить, гримить, тріщить і цим дає знати про буття своє, тоді як ми можемо пошановувати те, що зовсім очищене від будь-якої речової оболони, приховне від усіх наших чуттів, звільнене від усякого шуму, грюку та змін і блаженно пробуває у вічнім спокою та спокійній вічності. Зіпсувавши напочатку око розуму нашого, ми ніяк не можемо увійти в те, що одне найбільш варте нашого пошанування і любові навік-віки. Збудися ж нині думкою своєю! І коли подув на твоє серце Дух Божий, то ти маєш побачити те, чого від народження не бачив. Ти бачив досі саму лише стіну, що бовваніє зовнішнім своїм. Тепер зведи очі свої, коли вони осяяні духом істини, і поглянь на неї. Ти бачив одну тільки тьму. Тепер уже бачиш світло. Все тепер по двоє бачиш: дві води, дві землі. І все живе зараз у тобі, розділене на дві частини. Але хто тобі розділив? Бог. Розділив він тобі все надвоє, щоб ти не змішував пітьми зі світлом, брехні із правдою. Але оскільки ти нічого не бачив, окрім однієї брехні, начебто стіни, що

закриває істину, для того він створив тобі небо нове, нову землю. Тільки він творить дивну істину. Коли побачив ти новим та істинним оком Бога, тоді ти в нім усе, як у джерелі, як у дзеркалі, побачив те, що завжди в ньому було, а ти ніколи не бачив. І що є найдавніше, те для тебе, нового глядача, нове є, бо тобі на серце не сходило. А тепер ніби все наново зроблено, тому що воно тобою раніше ніколи не бачене, а тільки чуване. Отже, ти тепер бачиш двоє — старе і нове, явне і таємне. Але озирнися на самого себе. Як ти раніше бачив себе?

Клеопа. Я бачив (признаюся) одну явну частину в собі, а про таємну ніколи не думав. А коли б згадав хтось, як то часто й бувало, про таємну, то мені дивно було б шанувати те, чого нема, за буття та істину. Я, наприклад, бачив у себе руки, але мені й на думку не спадало, що в цих руках сховано інші руки.

Друг. Так, ти бачив у собі одну землю й порох. І ти досі був на землі земля та попіл. Коротко сказавши, тебе не було на світі, тому що земля, порох, тінь та нікчемна порожнеча — все те одне.

Лука. Адже ти із Єремії доказав, що людиною є не зовнішній образ, але серце її. Як же Клеопи не було на світі? Адже Клеопине серце завжди було при ньому й тепер є?

Друг. Стривай! Стривай! Як ти швидко забув — двоє, двоє! Є тіло земляне, а є духовне, сокровенне, таємне, вічне. То чому не бути двом серцям? Бачив ти й любив боввана та ідола в тілі своїм, а не істинне тіло, сокровенне у Христі. Ти любив сам себе, тобто пороховій, а не сокровенну Божу істину в собі, якої ти ніколи не бачив і не вважав її за буття. А оскільки не міг промацати, то й не вірив їй. А коли тілові твоєму хворіти випало, ти відразу ж у відчай упав. То що це таке? Чи не старий ти Адам, тобто старий міх із ветхим серцем? Сама ти тінь, порожнеча і ніщо з таким своїм серцем, як тіло твоє. Земля в землю пішла, смерть до смерті, а порожнеча люба порожнечі. Душа худа і голодна, попіл, не хліб істинний їсть і пиття своє із плачем поза раєм розчиняє. Слухай, що про таких до Ісаї говорить Бог: "О Ісає, знай, що попелом є серце їхнє. І

зваблюються, і жоден не може душі своєї збавити...". "Пом'яни це, Якове та Ізраїлю, що раб мій ти є..." "Це-бо забрав, як хмару, беззаконня твої і, як сутінь, гріхи твої. Повернися до мене — і збавлю тебе..." Один старовинний живописець зобразив на стіні якісь ягоди настільки реально, що голодні пташки, які мають з природи швидкий зір, билися об стіну, вважаючи ягоди за справжні. Ось чому такі серце ковтають і насититися не можуть! Покажи мені хоч одного з таких любопрахів, який має задоволення в душі своїй. Любов до тіні є матір голоду, а цього отця дочка — смерть. Який же рух таких сердець? На те тільки й рухаються, щоб непокоїтися. Чи бачив ти по великих садах великі, круглі, на зразок альтанок, пташині клітки?

Лука. Доводилося бачити в царських садах.

Друг. Вони залізними сітками обтягнені. Безліч пташок — чижів, щиглів — безперервно в середині їхній колотиться, з одного боку в другий б'ються, але ніде пролетіти не можуть. Ось точне зображення сердець, про які ти вище розповідав, що вони в різні боки, як блискавка, мечуться, мечуться і мучаться, зачинені в стінах. Чи є що таке вузьке і тісне, як видимість? Через це називаються "рів". Що за діло, здається, пролетіти крізь стіни на волю духу? Але як же нам знову вилетіти туди, чого за бутнє не вважаємо? Адже ми давно, з самого дитинства напоєні цим лукавим духом, засіяні цим зміїним сім'ям, зайняті вселеною в серце єхидною, щоб саму лише грубу видимість, останню п'яту, зовнішню тьму любити, гонитися [за нею], насолоджуватися завжди в усьому. Чи так? Так! Завжди в усьому... Ах! Де ти, мечу Єреміїн, що спустошує землю? Мечу Павлів? Мечу Фінеесів?..25 Заблукали ми в землю, обійнялися з нею. Але хто нас збавить од неї? Чи вилетить, як птиця, серце наше із сіток її? Ах, не вилетить, тому, що серцем її наше серце зробилося. А коли вже серце наше, голова наша і ми в неї перетворилися, то яка надія в попелі? Чи може порох, що в гробі лежить, устати, і сісти, і признати, що ще й невидимість є, є іще й дух? Не може... Чому? Не може встати і стати перед Господом. Чому ж? Тому, що цей порох не може прийняти в себе цього сімені. Якого? Щоб вірити, що є над те ще й те, чого не можемо обмацати та аршином виміряти... О сім'я благословенне!

Початок спасіння нашого. Можемо тебе й прийняти, але будеш у нас безплідне. Чому? Тому, що зовнішність любимо. Ми до неї звикли. І не допустимо до того, щоб могла згнити на зерні вся зовнішня видимість, а залишилася б сила в ньому одна невидима, якій звіритися не можемо. А без цього новий плід ніяк не може бути... Так нас заправили наші вчителі. "Ось я їх полином нагодую і водою отруйною їх напою, бо від єрусалимських пророків безбожність пішла для всієї землі" (Єремія, 23)26.

РОЗМОВА 5-ТА ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи ті самі.

Філон. Звідсіля, гадаю, старовинна приказка: "Такий дурний, що до двох порахувати не вміє". Але ми і досі одне тільки в усьому світі порахували тому, що нічого іншого в ньому не бачили.

Клеопа. Чи не ліпше б тобі сказати, що нам сама тінь була видна. Нічого нам не було видно. Ми хапали на воді одну лише порожню тінь. А тепер схожі на жителя глибокої Норвегії, який після шестимісячного зимового мороку бачить ранок, що ледь-ледь розвиднюється, і все живе, що починає трохи бовваніти.

Друг. Коли не будете заплющувати та відвертати очей, тоді побачите все живе освітлене. Не будете подібні до крота, що в землю залюбився. А так лише ненароком прорився на повітря — ах! — яке воно йому бридке! Припіднімайте очі й приноровлюйте їх дивитися на того, котрий каже: "Я світло для світу"27.

Усе, що ми досі бачили, що воно таке? Земля, плоть, пісок, полин, жовч, смерть, тьма, злість, пекло... Тепер починає світати ранок воскресіння. Перестаємо бачити те, що бачили, вважаючи всю видимість за ніщо, а зупинивши очі на тому, що було від нас заслонено, а тому і зневажено. Ми досі безплотної невидимості не вважали за потрібне

ставити число істотності і гадали, що вона мрія та пустош. Але тепер у нас навпаки, видимість є травою, улесливістю, мрією і квітом, що зникає, а вічна невидимість є її головою, силою, камінням основи і щастям нашим. Послухаймо, що говорить до нас нова та істинна людина і що обіцяє: "І дам тобі, — каже, — скарби, що в темряві, та багатства заховані, щоб пізнав ти, що я — то Господь, який кличе тебе за йменням твоїм. Бог Ізраїлів"28. Тепер міркуйте: чи подобається вам перехід, чи будете, як раніше, у видимій землі вашій, чи очистите серце ваше для прийняття нового духу? Хто старе серце відкинув, той став новою людиною. Горе серцям затверділим...

Лука. Через те зм'якшити серце і сокрушити важко. Закореніла гадка схожа на дитя, що виросло у велетня. Важко, зрештою, боротися.

Друг. Але що нам забороняє в цьому житті міркувати й розмовляти, а вжити для цього хоч би вільний час? Новий дух може раптом, як блискавка, облискотіти серце. 600 тисяч покликано було піти пішки в обітовану землю, але чому тільки двоє в неї увійшли?

Лука. Таки двоє. Син Науїн та Халеб29.

Друг. Ось чому! Тьху! Як може то бути, чого бачити годі? Ось яка пустош! "Для чого, — заговорили невдоволено, — вводить нас Господь у землю цю, щоб упасти в брані?" Тому, коли руки й ноги згубити, то що в нас буде? Не хочемо ми цього. Де це водиться, щоб те було, та ще й сильне, чого не бачиш?.. Дай нам повернутись у нашу стару землю. Не подобається нам той, котрий у пустош виводить... Чи чуєте ви думки цих старовірців? Ось шістсот тисяч дурнів! Уявіть собі ветхі каді, наповнені поганим квасом. Чи можна цим скотам щось умовити? На їхню гадку, годі Господу мати своє буття, коли він захоче чистий бути від усілякої видимості. Коли того нема, чого не бачать, так і Бога давно не стало? Вода суперечна! Сім'я зміїне! Серце невірне! Рада лукава! Чи не це є не сповідуватися Богові і не визнавати імені його? Не таке було в серці сім'я тих двох щасливих спадкоємців. "І дав Господь Халеву кріпость. І навіть до старості пробув у нього, [щоб] знайти йому на висоту землі. І

сім’я його отримав у спадок, щоб бачили всі сини Ізраїлеві: добро ходить услід Господа30. "І всі, хто зневажає мене, не побачать його, — каже Господь. — Але раб мій Халев за те, що з ним був дух інший, і він виконував накази мої, то я введу його до того краю, куди він увійшов був, і потомство його оволодіє ним"31.

Клеопа. Тому вся сила в Бозі, а не у видимості його.

Друг. А що є ідолопоклонство, коли не те, щоб приписувати силу бовванам? Не бажаєш рук невидимих. Видно, що видимості надаєш силу і пошанування своє. Але чи довго ця твоя видимість пробуде? На що ти поклався? Що є видима плоть, коли не смерть? І на ній ти заснував серце своє та любов? Будь-яка зовнішність є річкою, що мимо тече. Чи на льоду ввітнув ти буду твою і поставив курінь свій? Будь ласка, перенеси його на тверде, перенеси його в двори Господні, увіткни на новій землі. А інакше що в тебе за радість? Який спокій? Чи не боїшся постійно, що колись лід однак розтане? Колись смертне тіло залишати потрібно. О бідахи, що шанують своє смертне тіло і які не вірять у нове! Такі-то "захвилюються і спочити не зможуть. Не будуть радіти нечестиві"32, — каже Господь Бог.

Філон. Що це є нечестивий?

Друг. Той, що шанує тління.

Філон. Як?

Друг. Так шанує, що коли забрати в нього тління, тоді гадає, що йому без нього ніяк буття свого мати неможливо. Чи не завелике це пошанування для пороху?

Філон. Здається, вельми немале, бо в такий спосіб боготворить він попіл свій, приписуючи йому свого життя дійсність.

Друг. Так тепер, гадаю, осягаєш ці слова: "Я — Господь — це ймення моє (не чуже), і іншому слави своєї не дам, ні хвали своєї божкам"33. Те, що ми назвали дійсністю, називається тут добродійністю, тобто силою і міццю, яку Бог за свою перевагу від усієї тлінності так відняв і собі присвоїв, що страшно яриться, коли хтось осмілиться її хоч трохи вділити живим істотам чи кумирам, з якими він від початку світу завжди ревнісне змагання має. Ми всі його в цьому жахливо ображаємо, завжди і скрізь.

Філон. Як?

Друг. Ось як! Увесь світ складається із двох натур, одна видима, а друга невидима. Видима зветься жива істота, а невидима — Бог. Ця невидима натура, чи Бог, все живе проходить і утримує, скрізь завжди є, був і буде. Як же йому не буде докучно, коли ми, дивлячись на переміну тлінної натури, лякаємося? А цим приписуємо її важність у пожертву, чого зробити не можна, не забравши її від Бога, котрий усю важність, і силу, і буття, і все-на-все собі тільки одному повно і без причасників присвоїв. Розжуй: коли він буття і всьому виконання, тоді як можеш те, що твоє, згубити? Що у тебе є, він усім тим є тобі. Ніщо твоє не пропаде, тому що Господь зіпсуття не знає. Одна для тебе залишається школа віри, чи, як Давид каже, навчання вічності. Потерпи в ньому трохи, поки старовірне твоє попільне серце трохи очиститься від цьогосвітних душків.

РОЗМОВА 6-ТА ПРО ТЕ САМЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Особи ті самі.

Друг. Земле! Земле! Почуй слово Господнє!

Філон. Не чую.

Друг. Чому?

Лука. Хто може зійти на небо, крім того, що зійшов із неба? Хто може чути слово Боже, коли не буде Бога у ньому? Світло бачать тоді, коли світло в очах є. Через стіну пролазять тоді, коли Бог вождем є. А коли сила в оці опорочена, ліпше сказати, коли сила від ока відступила і поселення свого в речовині його не має, в той час ніякої різниці між тьмою та світлом око не знаходить.

Клеопа. А чи не може Бог створити мертвого живим, а видимого невидимим? Гей! Є час і тепер воскреснути! Може іскра Божа впасти у темну прірву серця нашого й раптом освітити. Віруймо тільки, що Бог є у плоті людській. Є достеменно він у плоті видимій нашій неуречевленій в уречевленій, вічний і тлінний, один у кожному з нас і цілий у кожному. Богу плоті і плоть у Бозі, але не плоть Богом, ані Бог плоттю. Ах, зерно гірчичне! Віро! Страше й любове Божа! Зерно правди і царство його. Відчуваю, що таємно падаєш на земне серце моє, як дощ на руно. О, коли б не подзьобали тебе повітряні птахи!

Філон. Згадаймо тепер з Давидом вічні літа й повчимося в них.

Клеопа. Кому або чому повчимося?

Філон. Вічності повчимося... До кого подібна вічна людина, Господь наш у плоті?

Друг. Подібна доброму й повному пшеничному колосу. Розміркуй тепер: стебло чи з відростками? Стривай! Не те колос. Колос усе вміщає в собі. Чи остюки на колосі є самий колос? На колосі остюк, правда, і в колосі остюк, але остюк — не колос, він не є колосом. Що ж таке колос? Колос — це сама сила, в якій стебло зі своїми відростками й остюками з половою єднаються. Чи не в зерні все сховано і чи не виходить весною, перемінивши на зелену жовту й стару одежу? Чи ж бо невидима сила зерна?

Так. Воно тоді діє, коли вся зовнішність уже на ньому згнила, щоб не приписав хтось нового плодотворення мертвій та нечутливій землі, тобто гниючій зовнішності, але щоб уся слава була віддана невидимому Богові, який усе творить таємною своєю правицею, аби він сам один був головою, а все зовнішнє — п'ятою та хвостом.

Філон. Тепер мені в колосі бачиться те, чого досі не було видно.

Клеопа. Ліпше скажи, що ти в ньому тільки хвоста побачив.

Друг. Нехай ця новина у колосі зветься "ріст". Господь Бог приростив його нам.

Лука. Оскільки ми з поля перейшли до саду, подивіться, чим нас вітає в альтані ця людина.

Філон. Цю ікону написав мій друг маляр.

Клеопа. Дуже мені подобається! Із чорної хмари промінь торкається голови людини. Але що то за слова у промені? Вони разом із променем з висоти сходять у залиту світлом його голову. Прочитай, Луко! Ти ж бо з числа книжників!..

Лука. Образ пророка Ісаї. В промені написано такі слова: "Викрикни..."

Клеопа. А що за слова виходять із його вуст?

Лука. Знаю ті слова: "Усяка плоть — сіно, і всяка слава людська, як цвіт трави..."34

Філон. А що написано на папірці, котрий у його руках?

Лука. Знаю. "Слово Бога нашого пробуває вовіки".

Друг. Чи бачите списаного папірця?

Клеопа. Ми разом із Філоном уже скільки літ біля землеробства вправляємося, а колос тільки недавно уздріли. Що ж до папірців та ще пророчих, запитуй Луку — його це справа.

[Лука]. Ти бачиш у пророчих руках папірця. Але відай, що бачиш діло вельми мале і вельми велике. Цей блаженний старий легко тримає в правій руці те діло, в якім завжди скрізь усе перебуває. Розміркуй, що сам старець, освітлений сяйвом одкровення, в його перебуває руці; несеним носиться, а тримається у себе держимим. Чи дивився ти на колос? Глянь тепер на людину і пізнай її. Бачив ти в колосі зерно, а тепер зирни на сім'я Авраамове, а водночас і на своє. Чи бачив ти в колосі солому з половою? Подивися і на траву тлінної твоєї плоті з порожнім досі цвітом попільних твоїх міркувань. Чи побачив у колосі те, чого раніше не бачив? Тепер пізнавай у людині те, що тобі видно не було. Бачачи колос, не бачив його і не знав людини, знаючи її. Але що з явилося тобі в колосі наостанок, те не було від плоті, але від Бога.

Підійми ж від землі думки свої і зрозумій людину в собі, від Бога народжену, а не створену в останній час життя. Побачив ти в колосі новий зріст такий сильний, що для всієї соломи з половою став він головою й пристанищем. Пізнай же в собі нового Йосифа (значить, приріст), нового пастиря, отця і годувальника нашого. У пшеничнім зерні примітив ти легеньку зовнішність, в якій заховалася таємна дійсність невидимого Бога.

Поглянь же тепер на вислів Божий, прикритий пророчим папірцем, як легенькою хмарою. Силу зерна розумним ти оком побачив. Розплющ же око віри й побачиш у собі також силу Божу, правицю Божу, закон Божий, слово Боже, царство і владу Божу, таємну, невидиму, а пізнавши сина, пізнаєш і батька його. Стара на колосі солома не боїться погибелі.

Вона як із зерна вийшла, так знову в зерно сховається, яке хоча зовнішньою шкіркою згниє, але сила його вічна. Чого ж ти трусишся, траво й плоть? Дерзай! Не бійся! Ти вже бачиш у собі правицю Божу, яка так само тебе береже, як пшеничну солому. Чи не віриш? Коли так, тоді бійся. Немає надії! Вся плоть гине. Де дітися? Біжи з Давидом у дім Господній чи з Єремією в його ж двори. Розчини серце своє, щоб прийняти віру й щоб обійняти ту людину, яка батькові своєму замість правиці і замість сили його є вовіки віків. Слухай, що батько її через нього-таки, і в ньому, і до нас говорить. Слухай-но: "Покладу словеса мої в уста твої і під покровом рук і моєю покрию тебе..." А якою рукою? "Нею-бо поставив землю і заснував землю". Чи ж бо чуєш? Таке-от сильне зерно в тобі! Небо не видиме, і земля в ньому ховається. І тобі зберегти це сім'я непосильно буде? Ах, будь ласка, будь упевнений, що навіть нечутливий волос голови твоєї, приявність одну свою згубивши, в ньому без будь-якої шкоди сховається, збережеться, ублажиться. Скажи з Павлом: "Знай людину!" Знайшов я людину. Віднайшов Месію, не із плоті кумира, але істинну Божу в плоті моїй людину. Насилу я знайшов її в траві і в тіні моїй, в залишку днів моїх. Сім'я благословенне! Спасіння всієї зовнішності моєї! Світ одкровення сліпому язику! Досі був я у тьмі і в бруді я був, тобто серце моє, їв і насичувався землею. А тепер від уз її мене відпускаєш, убивши сім'я її в мені, порожню п'яту бачачи. А замість нього вовіки ти в мені поселився, відкривши мені небо нове й тебе, котрий сидить на місці десниці отця небесного. Будь же тепер мені мир у силі твоїй і спокій! Будь же мені суботою благословенною! Винесли мене крила голубині із земних прірв — і спочину! Чого більш печалитися тобі, душе моя? Нащо тепер турбувати мене? Пізнаєш ти уже в собі людину, і сила її безмежна. Уповай же на неї, коли пізнала її і точно знаєш її. Вона дружина твоя. Вона голова твоя в тобі під виглядом твоєї плоті й крові. Спасіння лиця всього твого і Бог твій.

РОЗМОВА 7-МА ПРО ІСТИННУ ЛЮДИНУ

АБО ПРО ВОСКРЕСІННЯ

Особи-бесідники: старець Памво, Антон, Квадрат, Друг та інші

Друг. Слухай, Памво! Вже як довго вчишся! Чи ж бо вивчився ти Давидовому псалму?

Памво. Так, я тільки один псалом умію.

Друг. Один?

Памво. Один-єдиний.

Друг. Який псалом?

Памво. А ось він: "Я сказав: "Пильнувати я буду дороги свої..."35 А більше мені й непотрібно. Я уже вустам своїм відшукав замок і наклав його.

Антон. Суща правда. Язик усе тіло повертає і всьому голова є.

Квадрат. Ах, Памво! Блаженний ти, коли не согрішаєш язиком своїм. Як гаряче цього собі від Бога просять Давид та Сирахів син!36

Лука. А раніше про що ти казав, Памво? Адже ти й раніше мав язика?

Памво. Я вже давньому своєму язику наклав печатку.

Антон. А хто ж тобі його запечатав?

Памво. Хто може зачинити безодню, окрім Бога.

Лука. Не зле звеш язик безоднею, тому що й Давид улесливому язикові дає ім'я потопних слів: потоп і безодня — це одне.

Квадрат. Я чув, що і розум премудрого потопом у Сирахового сина зветься.

Друг. Будь-яка мова ніщо інше є як ріка, а язик — джерело її. Але коли вже тебе, Памво, Господь від непреподобного збавив, то, видно, замість улесливого дав тобі язика Давидового, що цілий день Божої правди навчає, силу його звіщає цілому родові майбутньому,

Квадрат. Суща правда. Хто може говорити про біле, коли б не було відоме чорне. Один смак відчуває і гірке, й солодке. Коли комусь відкрив Господь пізнати мову улесливого, такий раптом пізнати може праведні вуста, які навчають премудрості.

Антон. Що таке? Ви наговорили чудного. Хіба не розуміє й давньої мови той, хто не знає нової?

Памво. Безсумнівно. В той час з'являється старе, коли розумієш нове. Де ти бачив, щоб хтось розумів тьму, не бачивши ніколи світла? Чи може кріт, скажи, будь ласка, з'явити тобі, де день, а де ніч?

Антон. Коли кріт не може, то може сказати людина.

Памво. Чи може сліпий побачити й тобі показати на портреті білу барву?

Антон. Не може.

Памво. Чому?

Антон. Тому, що він не бачив і не знає чорної. А коли б він хоч одну із супротивних поміж себе барв міг розуміти, то в ту ж мить міг збагнути й іншу.

Памво. Так само й тут. Той розуміє юність, хто збагнув старість.

Антон. Ніяк надивуватися не можу, що всяка людина так народжується, що не може і цього збагнути, що таке є старість та юність, коли не буде вдруге народжений вище.

Памво. Світло відкриває все те, що нам у тьмі трохи бовваніло. Так і Бог один усю нам істину освічує. В той час доглядаємо порожню мрію, побачивши істину, і, зрозумівши юність, збагнемо старість. Земляна людина думає про себе, що начебто розуміє. Але чи мало є такого, що дитина бачить у сутінках, чого й не бувало? Та ж світло, засявши, всі привиддя знищує. Чи не кожному знайомі ці слова: час, життя, смерть, любов, думка, душа, пристрасть, совість, благодать, вічність? Нам здається, що розуміємо. А коли кого попросити вияснити, тоді кожен задумається. Хто може пояснити, що таке час, коли не вийде на божественну висоту? Час, життя і все інше у Бозі пробуває. Хто ж може розуміти щось із усіх видимих та невидимих істот, не розуміючи того, хто усьому голова та основа? Початок премудрості — розуміти Господа. Хто не знає Господа, ніби в'язень, кинений у темницю. Такий що може втямити у тьмі? Найголовніший і найначальніший пункт премудрості — це знання про Бога. Не бачу його, але знаю й вірую, що він є. А коли вірую, тоді й боюся, боюся, щоб не розгнівати його, шукаю, що є таке, яке йому добровгідне. Ось любов! Знання Боже, віра, страх і любов до Господа — один ланцюг. Знання — у вірі, віра — у страсі, страх — у любові, любов — у виконанні заповідей, а дотримання заповідей — в любові до ближнього, любов же не заздрить тощо.

Отже, коли хочеш щось пізнати та зрозуміти, треба спершу вийти на гору видіння Божого. Там-бо ти, просвічений таємним промінням Божества, зрозумієш, що захочеш не тільки орлиної юності, що остарює старості ризу, а й ветхе ветхих і небеса небес. Але хто нас виведе з пекельного рову? Хто виведе на гору Господню? Де ти, світе наш, Христе Ісусе? Ти один говориш істину в серці своєму. Слово твоє і є істина. Євангеліє твоє є запалений ліхтар, а ти в ньому сам світло. Ось єдиний засіб до уникнення облуди й тьми незнання. Ось дім Давидів, в якому судейський престол будь-яку неправду розрішає й ріже. Про що ти, Антоне, хочеш знати? Шукай у цих улюблених поселеннях. Коли не

знайдеш входу в один чертог, постукай у другий, у десятий, у тисячний, у десятитисячний. Цей Божий дім зовні здається скотською печерою, але всередині Діва родить того, кого ангели оспівують безнастанно. В порівнянні до цієї мудрості всі світові мудрості ніщо інше є як рабські хитрощі. У цей дім злодійським способом не заходь. Шукай дверей і стукай, доки не відчинять. Будеш недостойний ввійти, коли чомусь у світі надаси перевагу над Божою цією горою. Не впускають тут нікого з однією половиною серця. А як насильно продерешся, будеш у гіршу темряву вкинений.

Як горів Давид любов'ю до цього дому! Бажав і танув від бажання дворів Господніх. Знав він, що ніяк не можна вибратися із началородного людського безум'я тьми, хіба тільки через ці ворота. Знав він, що все заблудило від самого матірного черева. І хоч казали: "Це двері! Ось шлях!" — однак усі брехали. Знав він, що аніяка пташка і аніяка мудрість людська, хоч яка вона швидка, не в силі винести його з прірви, окрім цієї чистої голубиці. Через це з нетерплячості кричить: "Хто дасть мені крила?" Та щоб вони такі були, які має ця голубиця, тобто посріблені, а щоб поміж зв'язок крил блищало золото. А коли не так, то не потрібно мені жодних літань, хоч які вони швидкопарні. Цією-бо нескверною голубкою він аж так насолодився, аж так нею полонився, що, як Магдалина біля гробу, завжди сидів біля віконця своєї коханої. Просив і докучав, щоб відчинила йому двері, щоб завершила його страждання, щоб розбила млу та сум'яття внутрішні, називаючи "повною своєю втіхою. "Устань, — каже із плачем, — славо моя, устань найсолодша моя десятиструнна псалтиря й гуслі солодкодзвонні! Коли ти тільки встанеш, то і я сам відразу ж встану, а встану рано, піднімуся на світло. Чи довго мені у тьмі жити?"*** . "Коли прийду і явлюся лицю Божому? Хто, окрім тебе, о найкрасніша з усіх дочок у світі, діво, хто заведе мене у град утверджений? Твоїми тільки дверима і тільки одним твоїм слідом привестися можуть до небесного царя діви, коли з тобою дружать". Не без користі трудився Давид. З яким захопленням вигукує: "Відчиніте мені ворота правди". "Ісповімося тобі, коли почув ти мене'". "Цього дня порадіймо та возвеселімося". "Бог Господь і явися нам". "Прикликав я Господа, і почув мене в просторі".

Що тепер говорить мені людина? Нічого не боюся. Широкий вельми став Давид. Вилетів із сіток та підземних тіснот на свободу духа. Зникла враз тьма. Де пішов, скрізь світло. "Куди піду від духа твойого?" Окрилатів Давид: боїться, любить, дивується, із місця на місце перелітає, все бачить, усе розуміє, бачачи того, у руці якого світло і тьма.

Квадрат. Правда, що вірно й ревно закоханий Давид свою улюблену любить. Її-бо він, гадаю, називає матерією, Сіоном, дочкою, царицею, у золото одягненою й прикрашеною, колісницею Божою, царством живих людей, житлом усіх тих, що веселяться, тощо. Одне просить од Господа, щоб жити в домі цьому Божому, на місці покрову цього предивного, де голос тих, що радіють, і шум тих, що празникують.

І більше нічого ні на небесах, ні на землі не бажає, окрім цієї чаші, наповненої доброщастям, окрім цієї дочки царської, краса якої всередині її ховається і сховалася. І настільки ці ворота сіонські і шлях цей, що вів його до пізнання Господа, любий йому був, бо на ньому так насолоджувався, як у кожному виді багатства. Що тільки в ньому говориться, все те зветься дивним і преславним, цілком відмінним од загальнонародної думки. Отут його жертва, спів і спокій душевний, пристанище бажання. Ах, спокою душевний! Наскільки ти рідкісний, настільки дорогий! Тут він ото ховається в таємниці лиця Божого від сум'яття людського і від суперечки язиків, тобто від усіх світових гадок, супротивних Божій премудрості, що він називає красою дому Господнього, каменем пристанища для перестрашених грішників, про яких пишеться: "Безбожні тікають, коли й не женуться за ними"37.

Антон. Без сумніву зводить він очі свої на ці кам'яні гори, сподіваючись від них допомоги.

Квадрат. Звісно, що грішник, тільки відчує небезпеку своєї дороги, біжить, як гонений заєць, до цих гір, перебуваючи у замішанні бідних своїх розмислів, які йому раніше здавалися вельми правильними. Але коли із Божих гір світло, блиснувши на обличчя йому, покаже його

звабу, тоді і сам весь свій шлях знищує так, як трапилося Павлу, що їхав у Дамаск38. І в цій ото силі говорить Давид: "Просвічуєшся дивно від гір вічних". "Сум'ятяться всі нерозумним серцем". Кому б це світло не було любе, коли б ми його хоч трохи вкусили? О ківоте світла, святії слави отця небесного. Звичайно, твій блискіт невиносний очам нашим, що до темряви звикли, а то ми б неодмінно сну очам нашим не дали б, оскільки двері розчинилися, щоб можна було побачити, де поселення своє має Бог Яковий, де царство і правда його, де початок, голова і щастя наше, щоб можна було б і про нас сказати: "Оніміє той, що розплющить очі і пізнає його, а той, невидимий бувши, візьме". Або це: "Прийдете й побачите, де живе, і у нього пробудете день той".

Антон. Як же ти казав раніше, що Святе Письмо виводить на гору пізнання Божого, а тепер його звеш горою?

Квадрат. Воно в Давида зветься "гора Божа". Що ж є дивного в тому, що горою сходимо нагору? Коли шлях веде з рову на гору, то звичайно перша частина його є низька, а остання висока настільки, наскільки висока гора, на яку кінець дороги підіймається. Те ж бачити можна й на драбині, що до високого місця приставлена. Вона долішньою своєю частиною дольних чи долинних жителів приймає, а горішньою зносить у висоту. Через це і крильми зветься, і дверима, і преділом чи кордоном, пристанню, піском чи берегом, що море омежує, і стіною.

Антон. Чому ж стіною й преділом зветься?

Квадрат. Хіба мало водиться, що стіна грань робить, розділяючи наше власне від чужого? А ця богостворена стіна як же не може зватися преділом, коли вона межує між світлом і між чужоземною тьмою? Та стіна має темний бік, той, який дивиться до тьми. Але бік її, на схід повернений, є внутрішній і весь світлом вишнього Бога позолочений, так що коли темний пожилець підходить до її дверей, то зовні темно, не бачить ніякої краси і відходить назад, бродячи в мороці; коли ж увіриться і над сподівання відчиняться двері, в той час, світлом

воскресіння облившись, вигукне із Давидом: "Ізповімся тобі, що страшно здивувався я". "Це ніщо інше як дім Божий, і це брама небесна"39.

Антон. Через це вона подібна місяцю, коли місяць між сонцем та землею. В той час одне півколо його темне, а те, що до сонця, — світле.

Квадрат. Ця посередниця схожа і на міст, що робить сполучення поміж Богом та смертними.

Антон. Коли цей дивний міст приводить смертних у життя, то достойно й праведно може назватися воскресінням.

Квадрат. Ах, ця ж бо голубиця точне є воскресіння мертвих [людей]. Вона нас, які впали з гори додолу, підіймає знову до тієї ж гори.

Антон. І я згодний із цим. Це слово (воскресіння) в грецькій та римській мові значить, здається, те: коли впалого знову поставити на ноги. Окрім того я чув, що голубиця по-єврейському іона . Та й Бог явно каже Єремії, що поставить його знову на ноги, коли буде йому слухняний. І як у Святому Письмі вельми бідашний стан значить це слово: "сидіти", так усупереч тому стояти — це бути у повному гаразді. А як нещасливе діло є сидіти, бути колодником у темниці, так ще гірше бути в компанії тих, кого Павло пробуджує: "Сплячий, вставай і воскресни із мертвих"40. Розбий сон очам твоїм, о нещасний мерцю! Піднімися на ноги! А може, зрозумієш, що то таке є: "Христос, світло світу"?

Друг. Не можу більше мовчати, почувши блаженне й солодке ім'я світлого воскресіння. Я, правда, між інших і сам сиджу в холодному смертельному мороці. Але відчуваю в собі таємний промінь, що таємно зігріває серце моє... Ах, Памво! Збережімо цю божественну іскру в серці нашому! Побережімо її, щоб прах і попіл гробів наших не загасив її. В той же час чим ми залишаємося? Хіба самим порохом та смертю?.. Вогню знищити не можемо. Не суперечу. Але що самим нам робити без вогню?

Яка користь нам у тому, що маємо в собі плоть і кров? Знай, що їм належить опуститись у тління. В той же час чи гинути нам без кінця? І ми не інше що є, лише марення, сон, смерть і марнота? О, багато-бідний наш стан, коли все на все є тільки тління без вічності, коли, окрім явного, нічого немає в ньому таємного, в чому б істота наша, як на твердій основі, затрималася, коли всяка суть — марнота, як і всяка людина, котра живе.

Воістину ж тепер (коли так) сильне твоє царство, о гірка смерте, непереможна твоя перемога, о пекло! Хто чи що може спротивитися тлінним вашим законам, що все в порох без залишку перетворюють? Ах, біда! Погибель! Хвороба! Горість! Сум'яття... Чи ж чуєте? Чи розумієте? Яка це є мова?

Памво. Господи! Збав душу мою від уст цих неправедних... од мови непреподобної, од людини неправедної... Язик їхній є меч гострий... гроб відчинений...

Друг. Ось справжня отрута аспидів, жало гріховне, язик змііний, що зводить Адама в труд та хворобу!.. Що ти нам нашептала, о давня злобо та звабо? Навіщо ти вельми високо підносиш мертвість, що вмирає, і старість, що старіє, і тлін, що тліє? Чи ж одна смерть царює? І нема життя? Улесливість сама без правди, і злоба без благості, і старість без юності, і тьма без світла, і потоп без суші?.. Хай же покладе заборону тобі Господь, о потопний язиче, що річку вод брехливих виригує, що топить дітей матері Сіону, що покриває мороком та хмарою чорною, що зводить у пекло від Господа, на якого клепаєш із гордістю, знищуючи його царство і правду, юність і вічність, нову землю і живий рід!.. Слухай же, бісе глухий, язиче німий і пустий! Оскільки не признаєш пробування Господнього, сповідуючи, що одна лише смерть скрізь володіє, низводячи все на все у пекло зітління, через те знай, що нова і нетлінна людина не тільки зневажить твої тлінні закони, але й зовсім, озброєного помстою, до кінця тебе зруйнує, скине з престолу свого, зробивши тебе із голови мізерним хвостом. Памво! Слухай, Памво! Чому ти мовчиш? Знай, що ти вже пізнав шлях свій. Не шепче в твоїм серці, онімівши, злий

язик. Чи знову ожив? Хіба знову хвороба грішного язика в нутрі твоєму обновилася? Знову б’є меч душу твою? Видно, що через те мовчиш, онімівши, і змирився, не говориш доброго, не запитуєш про мир Єрусалима.

Памво. Я вже давно таємно проклинаю цей язик у серці моєму.

Друг. Але чому явно не співаєш? Коли справді навчився Давидового псалма, чому з Ісаєю улюбленому твоєму пісні проздовж цілого дня не посилаєш? Коли дав тобі Господь нові вуста, чому з Єремією не говориш: "І відверсті вуста мої до того не зачиняться"41. Коли зігрілося серце твоє в тобі, повинен ти в повчанні твоєму роздувати воскресіння іскру, що вічні є, оскільки запалає ярість блаженного цього полум'я і з'їсть усю супротивну собі тлінь, оскільки наповниться вогненна ріка Божа, що потоплює нечестивих. Зігріте серце є огненний язик Духа Святого, що оспівує нове на небесах і на землі чудо воскресіння. Чи не бачиш, що в усіх старе серце, земляний язик? Всі боязливі, печальні, неситі, відчаєні, позбавлені небесної параклітової втіхи42. Надто мало тих, про яких сказано: "На стінах твоїх, Єрусалиме, поставлено сторожу на день і ніч, що не перестане поминати Господа". Мало синів Амосових43 для утіхи людей Божих. Небагато Авакумів, що стоять на божественній сторожі. Про всіх можна сказати: мертвий ти із мертвим своїм серцем. Залізо пройде душу твою. Сидиш у тьмі, лежиш у гробі... О божественна іскро! Зерно гірчичне та пшничне! Сім'я Авраамове! Сине Давидів! Христе Ісусе! Небесна й нова людино! Главо, й серце, і світе всього живого! Пункт Всесвіту! Сила, закон і царство світу! Правице Божа! Воскресіння наше! Коли тебе збагнемо?.. Ти справжня людина в істинній плоті. Але ми не знаємо такої людини, а кого знаємо, ті всі вмирають. Ах, Істинна людина ніколи не вмирає. З цього видно, що ми ніколи не бачили істинної людини, а кого знаємо, у тих руки, й ноги, і все тіло у порох перетворюється. Але що свідчить камінь Святого Письма: "Не стемніють, — каже, — очі його, і не зітліють вуста його". Але де така людина? Ми її ніколи не бачили й не знаємо. Не розуміємо ні очей, ані вух, ані язика. Все те, що лише знаємо, на те не схоже. Тут говориться про безсмертну людину і нетлінне тіло, а ми одне болото посіли й нічого такого не

бачимо, щоб не псувалося. Отже, сидячи в болоті й на нього сподіваючись, подібним йому й самі зробилися. Очі маємо ті, якими нічого не бачимо, і ноги, які не можуть ходити, і такі ж руки, позбавлені відчуття, язик та вуха такої ж будови. Отак добре розуміємо, що таке воно є — людина. Хто ж із воскреслих не скаже, що ми тінь мертва, і чи ми не порох, гнаний вітром? Чи може нечутлива земля признати невидимого?

Памво. Скажи ліпше за Давидом; "Та й вертаються до свого пороху"44. Болото і вода, що мимо тече, єством своїм є усяка плоть, складена із стихій, рів страждань і глибина тьми. "Спаси мене, — волає Давид, — від бренності, хай не потону, і від вод багатьох та глибоких"45. "Не мертві хвалитимуть Господа"46.

Друг. Від отого ото болота відводить нас згадана царська дочка Давидова, найчистіша голубиця і чудова Діва, одягши нас не бренними, а позолоченими у міжрам'ї і посрібленими Духом Божим крильми. Ними окрилатівши, возлітаємо з Давидом і спочиваємо. Кинувши земного Адама з його хлібом, хвороби, перелітаємо серцем до Павлової людини, до невидимого, небесного, до нашого світу, не за моря і ліси, не вище хмар, не в інші міста та віки, — один він є навіки, — але проходимо в самий центр серця нашого й душі нашої, минувши всі тлінні й потопні думки з усією крайньою зовнішністю плоті нашої, залишивши всю бурю й морок під ногами його, підіймаємося через згадану драбину на високий схід та вихід до життя і голови нашої до істинної людини, в нерукотворну скинію і до його нетлінної і пречистої плоті, якої наша земна хоромина є слабкою тінню та видом у роздумі істиннім, з'єднаною в єдину іпостась без злиття Божого і тлінного єства. Оце і є справжня людина , рівна істотою та силою предвічному своєму батькові, одна в усіх нас і в кожному ціла, її ж царству немає кінця...

Оцю ото людину, коли хто зрозумів, той і залюбився і сам взаємно любим став і єдиний із ним є, так як той, що пристав до болота і сам є землею і в землю повертається. А той, що пізнав нетлінну та істинну людину, не вмирає, і смерть над ним не володіє, але зі своїм паном

вірний слуга вічно царює, роздягшись, як із постарілої ризи, із земної плоті, надягши нову, відповідну до її плоті плоть, і не засне, але змінюється, прийнявши замість земних рук нетлінні, замість скотських вух, очей, язика та інших усіх частин істинні, сокровенні в Бозі, як каже Ісая: "Ось приходить спасіння твоє"47, маючи із собою мзду чи нагороду, і Спаситель дає замість заліза срібло, замість міді золото, покладає в основу твою камінь сапфір, тобто небесну нерукотворну хоромину. Хай буде Бог усяко в усьому твоєму, а не мертва земля і болото. Хто ж бо охочий до такого істинного життя і цих блаженних днів? Відразу ж раптово, як блискавка, подасться тобі. Притримай лишень язика свого від зла і вуста свої. О лихий язиче! О голово змііна! Початок гірких днів! Усіх із раю виводиш, усіх у безодні топиш. Хто дасть на серце наше рани і на помисли наші покару премудрості? А інакше не можна нам долу не впасти. До тебе прибігаємо, о горо Божая, купино неопалима, світниче золотий, свята святих, ковчеже заповіту, Діва чиста і після різдва твого! Ти сама і народжуєш, і дівуєш. Твоє єдине святе сім'я, один син твій, що вмер зовні, а тим самим воскрес і зацарював, може стерти голову змііну, язик, що огуджує Господа...

Антон. Коли Святе Письмо є солодкі гуслі Божі, не зле, щоб і нашу компанію повеселив, погравши хоч трошки на цьому інструменті.

Лука. Я в цьому згодний із Антоном і цього ж прошу.

Квадрат. Не пошкоджую і я вашої доброї згоди і про те саме попрошу.

Друг. Чуєш-бо, Памво? Сідай за гуслі. Ти довго вчився Давидовій пісні. За десять років можна навчитися хоч трохи.

Памво. Ах, чи є мені в житті щось приємніше, як співати улюбленій моїй людині? Але боюся, щоб не порізнити голосів. Страшить мене син Сирахів такими словами: "Говори, старійшино, і не заборони музики".

Друг. Співай і оспівай! Не бійся! Будь певний, що солодка йому буде бесіда наша.

Памво. Але що її присолодить, коли я невправний?

Друг. Що присолодить? Те, що робить приємним батькові малолітнього синочка неправильну у вимові мову чи неправильну гру на арфі. Хіба ти забув, що мистецтво в усіх таємницях інструментів не варте гроша без любові? Чи ж не чув Давида: "Люби Господа свого"48. А потім що? "Хваліть Господа всі племена, прославляйте його"49. Люблення Господа є преславна голова премудрості. Яка ж потреба в іншому? Співай дерзновенно! Але як у світській музиці один тон без другого співзвучного не може з'явити фундаменту, а приєднання третього голосу досконалу творить музику, яка вся складається з трьох голосів, між собою співзвучних, так само і в Давидових гуслях одна струна сумнівна, коли її з другим віршем не узгодити. А при трьох свідках всяке слово цілковито стверджується.

Заспіваймо ж Господові на гуслях! Озброймося узгодженістю супроти проклятого язика, ворога божественної нашої людини. А може, принаймні в нашій компанії, виженемо цього нечистого духа.

СИМФОНІЯ 50,

ТОБТО ПОГОДЖЕННЯ СВЯЩЕННИХ

СЛІВ ІЗ ТАКИМ ВІРШЕМ:

"Він сказав: "Пильнувати я буду дороги свої, щоб своїм язиком не грішити..."51.

Розмова: Памво, Антон, Лука та інші.

Лука. Продовжуй же притчу свою, Памво!

Памво. Нарешті ті два невільники прийшли до великих гір. Вони за своє звільнення дякували Богові. Але голод і туга за вітчизною мучила їх. Коли затих вітер, почули вони шум вод і підійшли до джерела. Старший із них, відпочивши трохи, обдивився місця довкола цього багатого джерела, що витікало із жахливих азіатських гір.

"Звичайно, — говорить, — недалеко тут люди десь живуть".

"Не знаю, хто б міг поселитися у цих страшних пустелях, — сказав молодий, — принаймні було б видно якийсь слід до джерела".

"Так, поблизу його на камінні не видно, —мовив старий. — Але в дальній околиці примітив я слід вельми схожий на людський".

Трохи загаявшися, піднялися вузенькою стежкою по кручах. Вона їх привела до кам'яної печери із таким написом: "Скарб світла, гріб життя, двері блаженства".

"Не знаю, який дух вабить мене в темний цей вертеп, — каже старий. — Чи помру, чи живий буду. Ходи за мною".

Слідуючи керівництву духа, пішли обоє всередину. Молодий не міг більше стерпіти глибокої тьми.

"Ах, куди йдемо?"

"Потерпи! Здається, чую людський голос".

І справді, стало чутно шум людей, які веселяться.

Наблизившись до дверей, почали стукати. Через шум нешвидко їм відчинили. Зайшли до просторої зали, освітленої лампадами. Тут їх

прийняли як родичів, зробили учасниками бенкету. А жило там кілька землеробів із родинами.

Відпочивши кілька днів у цих людинолюбних простаків, котрі шість днів святкували народження свого пана, спитали мандрівники у Конона, котрий був поміж них головою, як далеко живе їхній пан.

"Він нас усім тим, що до веселості належить, наділяє, — сказав Конон, — одначе ми до нього в дім ніколи не ходимо, окрім наших пастухів, котрі йому вірніші за інших. Вони від нас носять йому поклони. Коли бажаєте, можете до нього піти. Він дивиться не на обличчя, а на серце. Вам назад повертатися не можна. Он двері! Вам не страшний буде шлях темного вертепу при смолоскипі. Господь із вами! Ходіть!"

Сьомого дня при вході своєму в печеру, 1771 року опівночі, вступили чужоземці у путь Господню. На світанку почули хор, котрий співав: "Смертю смерть переміг..."

Після співу раптом відчинилися двері. Зайшли в палац, ранковим світлом освітлений...

Лука. Досить! Заспіваймо Богу Яковому нині! Починай співати твій псалом і веди хор, Памво! А ми за тобою, наскільки можливо.

ХОР

Памво. "Він сказав: "Пильнувати я буду дороги свої..."

Лука. Здається, з цим віршем згідний цей: "Я сказав; "Зберегти закон твій..."52 Звідси видно, що Давидові дороги, які він має намір зберегти, і закон Божий — все це одне. Отже, другий вірш витлумачує перший.

Антон. Трохи є сумніву в тому, що Давид назвав своїм те, що Боже є, а не його.

Квадрат. Чому ж Давиду закону Божого не назвати своєю дорогою? Він-бо, шлях нечестивих залишивши, засвоїв і усиновив собі путь Божу.

Антон. Не перечу. Однак ліпше, коли б третій вірш розв'язав сумнів, щоб тверде було в трьох тонах погодження.

Лука. Чого ж сумніватися? Адже Давид і Бога своїм називає: "Частина моя ти є. Господи, ти мій, а закон твій є мій же"53. Він сказав: "Пильнувати я буду дороги свої..." — це те саме, що "Я сказав: "Зберегти закон твій.. ."Але для твого задоволення додам тобі і третій: "Путі мої я виповів, і почув він мене"54.

Антон. Я і цим незадоволений. Цей вірш пояснюється таким: "Я сказав: "Виповів на себе беззаконня моє Господові"55. Отже, "путі свої виповів", тобто беззаконня своє, а не закон Божий. "І почув він мене", тобто: "І ти відпустив нечестя серця мого". Ці двоє в усьому поміж себе схожі. І як початок початком, так і кінець кінцем другого відкривається. Отже, трохи різняться ці два вірші: "Пильную я дороги свої", і "Зберегти закон твій". Коли б я сказав: "Пильную я дороги твої", то тоді була б досконаліша симфонія з таким: "Зберегти закон твій".

Квадрат. Як же тепер бути? Слухай, Памво! Завів ти нас у безвихідь. Ти ж сам і виведи.

Памво. Знаю. Маєте сумнів, що Давид як закон Божий називає "дорогою своєю", так і беззаконня називає своїм-таки. Не дивуйтеся. Одна наша для всіх є дорога, що веде у вічність, але дві в собі частини і два боки, начебто дві дороги, має: праву та ліву. Частина Господня веде нас до нього, а лівий бік — у тління. Цим боком Давид раніше йшов, але, роздивившись оману, каже: "Путі свої виповів і ти" та інше. Потім, вибравши добру частину, каже: "Пильнувати я буду дороги свої", отже, стану берегти цю добру частину, щоб мене мій язик не відвів від неї у тління. "Спокуси мене, Боже, і пізнаєш серце моє, а коли є шлях беззаконня в мені, тоді настав мене на путь вічний".

Друг. Люб'язні друзі! Ви непогано на Давидову арфу забренькали і, мені здається, не порушили музики. Але згубили найпотрібніше, а саме: "Я сказав..."

Антон. Це, здається, кожен розуміє.

Друг. А мені ввижається, що начебто нема труднішого.

Антон. Звісно, ти жартуєш.

Друг. Аж ніяк! Святе Письмо подібне до ріки чи моря. Часто в тому місці глибина й самим ангельським очам ховається недоглядна, де зовні виглядає погано й просто. Зазначте, що Давид у багатьох місцях говорить "сказав", а після того вельми важливе йде, наприклад: "Сказав: "Нині почав..." тощо. "Сказав: "Потім народжується збереження закону". "Рече безумний у серці своїм"; в той-таки час іде розтління всіх починань. "Сказав: "Ти є Бог мій". Бачите, що мова є сім'ям та джерелом усьому добру та злу, а ви цю голову згубили. А ці добрі речі просить він у Бога ж. "Скажи душі моїй: "Спасіння твоє я є". "Господи, вуста мої відкрий.. ."А як послав слово своє і зцілив, тоді Давид усій будові своїй поклав основу. Як же ти, Антоне, кажеш, що кожен це розуміє? Чи тямиш ти, що таке є мова?

Антон. Принаймні бачу людські вуста.

Друг. Бог знає... "Приступить людина , і серце глибоко". Як же можеш бачити?

Антон. Серце бачити не можу.

Друг. Тоді не бачиш і вуст його. Забув ти вже те? "Глибоке є серце людині і людина також". Слухайте, люб'язні друзі! Заспівайте на Давидових гуслях. Викрийте його невігластво. Проженіть біса!.. Памво, зачинай!

СИМФОНІЯ

Памво. "Зігрійся, серце моє". "Говорив язиком моїм".

Лука. "Дав ти веселощі серцю моєму".

Квадрат. "Виллю серце моє, слово — добро, язик мій — тростина".

Памво. "Порадіє язик твій правді твоїй".

Квадрат. "Слово Господнє розпалить його".

Лука. "Возвеселитися у веселощах язика твого".

Памво. "Розпалиться серце моє і нутро моє".

Лука. "Порадіють вуста мої і душа моя".

Квадрат. "Тобі каже серце моє: "Господа знайду".

Друг. Досить! Чи чуєш ти, Антоне, симфонію? Збагнув ти, що язик з вустами радіє, а серце говорить? Признайся ж із Сираховим сином, що "уста мудрих у серці їхньому". Але коли серця їхнього не бачиш, ні вуст їхніх, ні язика, ні слова вуст їхніх, ні мови також. Бачиш, яке важке слово; "Сказав".

Антон. А зовнішні вуста та язик, що воно є?

Друг. Занімій та мовчи! Чи не чув ти, що на цих гуслях не маємо співати для своєї землі, плоті та крові, а єдиному Господу і його язику, про який пишеться: "Земля забоїться і замовчить, коли ставатиме на суд Богу".

Антон. Справді новий язик.

Друг. Нова людина має і язик новий. Слухай, Памво! Заспівайте цій улюбленій нашій людині, солодкості й бажанню нашому. Але так співайте, щоб солодка була йому ваша хвала. Заспівайте розумом, не тільки голосом, що разить повітря. Новому нову пісню!

СИМФОНІЯ

Памво. "Співаю тобі в гуслях, святий Ізраїле".

Лука. "Красний добротою більше синів людських".

Квадрат. "Улюблені, як син єдинородний".

Памво. "Через те помазав тебе. Боже, Бог твій".

Лука. "Чесне ім'я його перед нами й живий буде".

Квадрат. "Обновися, як орлина, юність твоя".

Памво. "Жезла сили пошле тобі Господь з Сіону".

Лука. "Що є людина, коли пам'ятаєш його?"

Квадрат. "Людина й людина родилася".

Памво. "Престол його, наче сонце".

Лука. "Устань, усе спиш ти, Господи".

Квадрат. "Десниця твоя візьме мене".

Памво. "Не даси преподобному твоєму бачити зітління".

Лука. "Ще-бо і плоть моя вселиться на упованні".

Квадрат. "І літа твої не збідніють".

Друг. Чи знаєш ти, Антоне, цього блаженного мужа? Він не вмирає, і плоть його не зітліває.

Антон. Признаюся не знаю. А що знаю, ті всі вмирають і тліють.

Друг. Так слухай же, що всі ті у Бога не в рахунку. "Не зберу, — каже Господь, — соборів їхніх від крові"56. Яка користь у крові їхній, коли вони тліють? Шукай, що то за людина, котра в пам'ятнім записі у Бога? Коли знайдеш, тоді ж і сам будеш записаний на небесах. Адже ти читав, що "єдиним називається Бог", а там розуміється — двоє — людина і людина, язик і язик, "сказав" і "сказав", старе і нове, істинне й пусте, слово Боже і смертне, голова і п'ята, дорога і гріх, тобто блудіння... "Сказав". А потім що? "Пильнувати я буду дороги свої". "Сказав беззаконним". А що таке? "Не беззаконьте". "Сказав". Що то за мова? "Почую, що рече в мені Господь?"57. "Світ! Що каже світ на людей своїх?". "Сказав". Оце і мова: "Господи, вуста мої відчиниш"58. "Сказав: "Господь дасть слово тим, що благовістять". "Сказав: "Він послав слово і зцілив їх"59 ."Сказав: "Спочатку було слово"60. "Сказав: "Бог мовив із тьми світлу возсіяти"61. "Сказав: "Той зітре твою голову". "Сказав: рече Бог: "Хай буде світло"62. "Сказав: "Просвіщаєш ти тьму мою"63. "Сказав: "Серце чисте створи мені"64. "Сказав: "Господи, в череві нашім зачався"65. "Сказав: "Всяке тіло — трава"66. "Сказав: "Клявся і поставив судьби". "Сказав: "Бо Боже слово живе"67. "Сказав: "Доки сіктимеш, мечу Божий? Скажи істину в серці моєму, Боже серця мого, доки сіктимеш? Я уже сховав словеса у серці моєму".

Антон. А я думав, що Давид звичайно сказав нашою мовою: "Сказав".

Друг. Ні! Але таємною, новою, нетлінною. Він не любив інакше говорити. Чуєш, що мовить: "В Господі похвалю слово".

Антон. О, коли б Бог дав і мені цей новий язик!

Друг. Коли пізнаєш старий, пізнаєш і новий.

Антон. Тьху! Що за біда? Начебто я старого не знаю? Ти мене опудалом зробив.

Друг. Коли б тобі шинкар поставив одну склянку старого, а другу нового вина, а ти не знавець, то як можеш сказати, ніби знаєш? Помилково можеш прийняти старе замість нового.

Антон. Яка ж користь бачити, не маючи смаку?

Друг. Цілковита правда. А я тобі кажу, що й про сам старий язик не відаєш, де він, хоч би й смаку не був позбавлений.

Антон. Що ти співаєш? Адже старий наш язик у роті.

Друг. А рот де?

Антон. Хіба ти не бачиш мого рота?

Друг. Досить брехати, непросвічене болото! Підземна темряво! Послухай Давидових гусель і прожени духа брехні. Співай-но, старий!

СИМФОНІЯ

Памво. "Нема в устах їхніх істини. Серце їхнє марнотне".

Лука. "Вуста улесливі в серці".

Квадрат. "Рече безумний у серці своїм".

Памво. "Труд і хвороба під язиком твоїм".

Лука. "Наскільки покладу поради в душі моїй".

Квадрат. "Хвороба у серці моїм".

Друг. То бачиш, що найстаріший твій язик у старому серці твоєму, а не в зовнішності?

Антон. Як же зовнішній мій язик не говорить, коли він говорить? Адже голос його чутно.

Друг. Думка рухає болото твого язика, і вона ото й говорить ним, але не болото. Це так, як молоток годинника на башті б'є: виходить із нутра годинникової машини побуджувальна сила, якою приводиться в рух нечутливий молоток. Через це Давид і співає: "Помислене (саме так) і говориться". Старий чи новий язик — обидва заховалися у безодні сердець свої., "Зміркуй, — каже, — дороги свої", тобто: "Сказав: пильнувати я буду дороги свої". І знову-таки про лихий язик таке: "Неправду умислив язик твій", тобто "Серце його зібрало беззаконня собі". І як у мертвість твого зовнішнього язика, так у всі твоєї тлінності члени виходить побуджувальна сила із сердечної-таки машини. Тому й видно, що всі вони в тій-таки прірві, як яблуня у своєму сімені, ховаються, а зовнішнє болото про них тільки свідчить. Півчі, заграйтей цієї пісеньки!

СИМФОНІЯ

Памво. "Нога моя стала на правоті".

Лука. "Тії ж завжди блудять серцем".

Квадрат. "Неправду руки ваші виплітають".

Памво. "В серці беззаконня чините".

Лука. "Язик його виплітає улесливість".

Квадрат. "Возвів я очі свої".

Памво. "До тебе взяв душу мою".

Лука. "Глянь і прихили вухо своє".

Квадрат. "Прихилив серце моє до одкровення твого".

Друг. Розжуй силу цих слів і побачиш, що нога гордині, і рука, і роги грішних, і зуби, вуха, і око просте й лукаве — і все до останнього волосу заховалось у сердечній глибині. Звідси виходять помисли, котрі рухають усю нашу крайню плоть та болото. Зміркуй, що володіє зовнішнім твоїм оком, те є головне твоє око, а плотське — так, ніби одежа, що покриває свою внутрішність. Те ж розумій і про інші частини.

Антон. Ти ж говорив, що тільки вуста одних мудрих у серці їхньому, а тепер говориш це про всілякі вуста.

Друг. Вельми ти примітливий на мої помилки. Ось Сирахів вірш: "Серце безумних у вустах їхніх, вуста ж мудрих — у серці їхньому". Хай же і вуста безумного будуть у серці. Але коли ти цього не розумієш, у той час думка твоя буде в болоті зовнішніх твоїх вуст. А про що міркуєш, там і твоє пусте серце. Воно гадає, що плотське болото сильне і важливе. У цій псевдодумці воно, пробуваючи, робиться і саме пустошем, оскільки і язик його є суєтний. Такий помисел є вустами твоїми тлінними, а в них доти твоє серце буде, доки не мовиш; "Сказав: "Пильнувати я буду дороги свої". "Спаси мене від болота, щоб не втопився". Через це язик і головою зветься, що за цим вождем усе

людське серце йде. Бажав би я, щоб тобі Господь і всім нам дав нове і чисте серце, стер голову язика змііного, а заговорив у серці тим язиком, про який сказано: "Язика його не бачивши, почуєте". "Послав слово своє і збавив їх від розтлінь їхніх".

Антон. Тепер, здається, і я розумію ці слова: "Порадіють кості смиренних"68.

Друг. Коли все на все, то й сама кістка в душі і серці перебуває. "Коли я мовчав, — каже, — спорохнявіли кості мої"69.

Памво. "Онімів і мовчав я від благ у той час, коли постав грішний [язик] переді мною".

Друг. Саме так. А як цей злий вождь та голова змііна приводять увесь сердечний скарб у сум'яття, так навпаки, веселий Божий мир приносить усьому серцю добровісний язик, усій безодні нашій радість і світло. "Духу моєму, — каже, — даси радість та веселощі". Через це як все моє, так і кості мої, які передусім змирилися до зітління, тепер порадіють. Цьому мирному язику повірив, тому і сказав. А що сказав? Ось що. "Кожна людина — лож". "Всяка плоть — сіно". "Плоть — це ніщо!" "Сказав: ім'я Господнє прикличу". "Сказав: пильнувати я буду дороги свої". Піду вслід за новим своїм язиком, за нетлінною людиною. Не піду на зітління за грішним язиком. Вигукну із Ісаєю: "Божий я є".

Памво. Ввійшли ми трохи у внутрішність плоті нашої, начебто в надра земні. Знайшли, чого не бачили. Людей ми знайшли нових, які мають руки, ноги і все нове. Але ще не кінець. Продовжуємо шлях до досконалого світу нашого. Зневаж, о душе моя, цілковито всю плоть видиму і невидиму! Відходь од неї і наближайся до Господа. Вірою відходь, а не видінням. Віра риє й рухає гори. Ось світильник стежкам твоїм, язиче новий!

Амінь.

Примітки

Г. Сковорода назвав цей твір своїм "першорідним сином", тобто першим філософським твором, і повідомив у "Пролозі", що його написано "на сьомому десятку століття цього" — у 70-х роках. В останньому розділі є дата 1771, отже, вважають, що твір написано у 1769 — 1770 рр. Немає підстав брати під сумнів свідчення самого автора про "першорідного сина": найімовірніше, що першу редакцію "Наркіса" написано до 1767р., другу — невдовзі по тому, а третю — після 1785 р. Пролог же написано ще пізніше, близько 1793 р. Твір належить до серії діалогів про душевний світ. Був уперше надрукований М. Антоновським у Санкт-Петербурзі в 1798 р. — це перший із опублікованих творів філософа — окремою брошурою під назвою "Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские беседы о познании самого себя". Текст тут неповний, займає він 193 сторінки, імені автора не подано. Існують два автографи твору, перший має назву: "Разговор о том, знай себе" — зберігся неповністю і не датований. Другий дійшов до нас із рукописного зібрання М. Ковалинського, він творився у 80-х роках. Твір знаємо також у шести списках.

Наркіс (Нарцис) — син річкового Бога Кефіса та німфи Ларіопи. За легендою, закохався у власне відображення у воді струмка й помер від туги за собою. Для Г. Сковороди образ Наркіса є символом самопізнання людини.

1 Тут мається на увазі єгипетська та єврейська міфологія.

2 Тобто дочка Мудрості.

3 Ісав — див. примітку 13 до твору "Вступні двері до християнської добронравності". Ісав був легковажний і непостійний у своїх захопленнях, за сочевицю поступився правом першорідства.

4 Описується епізод із Другої книги Самуїлової (VI — 16). Мелхола побачила у вікно царя Давида, що танцював і скакав перед Господнім лицем і погордила ним.

5 Місто Фіви були певний час столицею Єгипту і центром єгипетської культури.

6 Йдеться про кумира із золотою головою і мідним тулубом на Деїрському полі біля Вавилона (Книга пророка Даниїла, III — 1).

7 Даниловий каменю!.. — Данило (Данил, Даниїл) — біблійний персонаж, пророк, йому належить одна із книг так званих "малих пророків".

8 Очевидно, відповідає в українському перекладі Біблії такому: "Блаженна людина, що мудрість знайшла, і людина, що розум одержала" (Приповісті Соломонові, III— 13).

9 У вавилонській цій печі. — За біблійною легендою, за наказом царя Навуходоносора у піч було кинено трьох юнаків за те, що не хотіли поклонитися Ідолу, але Бог не дав їм згоріти (Книга пророка Даниїла, III).

10 Варух (Барух) — син Нирії, біблійний персонаж, записав із уст Єремії його книгу (Книга пророка Єремії, XXXVI). Був ще Верух (Барух) — син Заббаїв (Книга Неємії, III — 20).

11 Єлисейське залізо. — За біблійною легендою, на молитву пророка Єлисея, сокира, яку впустив у воду дроворуб, спливла на поверхню (Друга книга Царів, VI).

12 Пісня над піснями, VIII — 6. В українському перекладі: "на серце своє", "на рамено своє".

13 Самуїл — біблійний персонаж, пророк, автор двох історичних книг Старого Заповіту.

14 А Давид чи не істинний є Наркіс? — Давид — цар ізраїльсько-іудейський (кінець XI — бл. 950 р. до н.е.). Мається на увазі, що й Давид займався самопізнанням. В іншому місці Г. Сковорода прирівнює Наркіса до пророка Ісаї.

15 Ісая, LVIII — 11 — 12. В українському перекладі Біблії текст трохи не збігається: "І буде Господь тебе завжди провадити, і душу твою нагодує в посуху, кості твої позміцняє, і ти станеш немов той напоєний сад і мов джерело те, що води його не всихають! І руїни відвічні сини твої позабудовують, поставиш основи довічні, і будуть тебе називати: "замуровник пролому, направник шляхів для поселення".

16 Навал та Сомнас — образи псевдовчених, псевдопророків, які хапаються за зовнішність і не можуть пізнати сутності речей. Ім'я Навала зустрічається в Біблії, так звали чоловіка Авігеї, яка стала потім однією з дружин іудейського царя Давида.

17 В Книзі пророка Єремії (XVII — 9) ці слова читаються так: "Людське серце найлукавіше над усе та невигойне — хто пізнає його?"

18 Фінеес — біблійний персонаж, інша назва Пінхас — внук Аарона, син Елеазара, дістав від Бога заповіт вічного священства.

19 Еклезіаст, II — 14. В українському перекладі: "У мудрого очі його в голові його, а безглуздий у темряві ходить".

20 Єфрем — біблійний персонаж, син Йосифа (Буття, XLI — 52).

21 Книга пророка Осії, VII — 11: "А Єфрем став, як голуб нерозумний".

23 Авакум — біблійний пророк, автор однієї з книг Старого Заповіту.

23 Друге послання апостола Павла до коринтян, IV — 6.

24 Буття, XLVIII — 15.

25 Мається на увазі духовний меч — образ духовної войовничості християнської церкви, тобто йдеться про духовну зброю пророків (Єремія), апостолів (Павло) і священиків (Фінеес).

26 Книга пророка Єремії, XXIII — 15. У Сковороди замість "безбожність" — "осквернення".

27 Євангеліє від Івана, VIII — 12.

28 Книга пророка Ісаї, XLV — 3.

29 Син Науїн та Халеб. — За Біблією, в обітовану землю прийшли із 600 тисяч чоловік тільки Ісус Навин та Халеб (Калев) з дочкою.

30 Це вільний переказ слів із книги Ісуса Навина, XIV — 13: "І поблагословив його Ісус, и дав Калевові, синові Єфуннеєвому, Хеврон на спадок. Тому став Хеврон Калевові, синові Єфуннеєвому, канеззеянинові, за спадок, і так є аж до цього дня, за те, що він обставав за Господом Богом Ізраїля".

31 Книга Чисел, XIV — 23 — 24.

32 Переказ слів пророка Ісаї, LVIII — 20 — 21: "А ті несправедливі — як море розбурхане, коли бути спокійним не може воно... Для безбожних спокою немає".

33 Ісая, XLII — 3.

34 В українському перекладі Біблії: "Кожне тіло, немов та трава, і всяка слава людини — як цвіт трав'яний" (Послання апостола Петра, I — 24).

35 Псалтир, XXXVIII — 39.

36 Сирах — це Книга Ісуса, сина Сирахового, яка вважається неканонічною, але раніше входила у Біблію.

37 Приповісті Соломонові, XXVIII — 2.

38 Йдеться про навернення апостола Павла до християнства, перед поїздкою в Дамаск він був його супротивником (Дії святих апостолів, XXII — 6).

39 Буття, XXVIII — 17.

40 Послання апостола Павла до ефесян, V — 14.

41 Парафраза слів Єремії (XVII— 16): "Що виходило з уст моїх, те перед лицем твоїм явне було".

42 Параклітова втіха — духовна втіха, паракліт — назва Святого Духа.

43 Амос — пророк, автор однієї з біблійних книг.

44 Псалтир, CIII — 29.

45 Парафраза з Псалтиря (LXVIII — 2 — 3): "Спаси мене, Боже, бо води вже аж до душі підійшли! Я загруз у глибокім багні, і нема на чім стати, ввійшов я до водних глибин — і мене залила течія".

46 Псалтир, CXIII — 25.

47 Книга пророка Ісаї, LXII — 11.

48 Євангеліє від Матвія, XXII — 37.

49 Псалтир, CXVI — 1.

50 "Симфонія" в одному з автографів Г. Сковороди іде як самостійний твір.

51 Псалтир, XXXVIII —1.

52 Псалтир, CXVIII — 57. В українському перекладі: "Я сказав: "Моя доля, о Господи, щоб держатись мені твоїх слів".

53 Псалтир, CXVIII — 30. В українському перекладі: "Я вибрав путь правди, закони твої біля себе поставив".

54 Псалтир, XXXVI — 5. В українському перекладі: "На Господа здай дорогу свою... він зробить".

55 Псалтир, L — 5. В українському перекладі: "Свої беззаконня я знаю".

56 Тут і далі даються парафрази біблійних висловів. Цей, очевидно, відповідає: "Тіло і кров посісти Божого Царства не можуть" (Перше послання апостола Павла до коринтян, XV— 50).

57 Можливо, це відповідає: "І почув я голос його слів" (Книга пророка Даниїла, X—9).

58 Парафраза: "Щоб Бог відчинив нам двері слова" (Послання апостола Павла до колосян, VI — 3).

59 Псалтир, CVI — 20. В українському перекладі: "Він послав своє слово та їх уздоровив".

60 В українському перекладі: "Споконвіку було Слово" (Євангеліє від Івана, I—1).

61 В українському перекладі: "Бо Бог, що звелів був світлу засяяти з темряви, у серцях наших засяяв" (Друге послання апостола Павла до коринтян, IV— 6).

62 В українському перекладі: "І сказав Бог: хай станеться світло" (Буття, I — 3).

63 В українському перекладі: "І освітить Господь мою темряву" (Друга книга Царів, XXII — 29).

64 Псалтир, L — 12.

65 В українському перекладі: "На тебе з утроби я зданий" (Псалтир, XXI — 11).

66 Книга пророка Ісаї, XL — 6.

67 Послання апостола Павла до євреїв, IV— 12.

68 В українському перекладі: "І радітимуть кості, що ти порушив" (Псалтир, L — 10).

69 Псалтир, XXXI — 3.